

2022

Nieuwe Drentse Volksalmanak

Jaarboek voor geschiedenis en archeologie

De NIEUWE DRENTSE VOLKALMANAK is een uitgave van de Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak in samenwerking met de Drentse Historische Vereniging, vereniging voor geschiedenis en genealogie, de Drents Prehistorische Vereniging, Drents Archief en de Stichting Vrienden van het Drents Museum.

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage van de provincie Drenthe.

Omslag voorzijde: een vrouw plukt bloemen in een weiland; detail van een autochrome uit het voorjaar van 1910, gemaakt door J.C. van Weydom Claterbos. Autochromes, een vroege techniek voor kleurenfoto's, zijn erg gevoelig voor de werking van licht, zuurstof en vocht. De grote vlek over het beeld illustreert deze kwetsbaarheid en vergankelijkheid (zie blz. 21).

Omslag achterzijde: links plattegrond van Coevorden uit circa 1650 (zie blz. 39); rechts gereconstrueerde kleding van één van de laat 16de-eeuwse veenlijken van Wijster (zie blz. 156).

ISBN 978 90 232 592 68

Redactieadres: vincentvanvilsteren@home.nl

Druk: Van Gorcum BV, Meppel

© 2022 Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak, Brink 4, 9401 HS Assen

2022

Nieuwe Drentse Volksalmanak

Jaarboek voor geschiedenis en archeologie

139e jaar

Redactie

Mark Goslinga
Floor Huisman
Mans Schepers
Fred Sieders
Jelke Take
Vincent van Vilsteren, eindredacteur
Gerben de Vries
Karen de Vries
Ellen de Vries-Heijboer
Joke Wolff
Jan van Zijverden

ASSEN MMXXII

Inhoud

Geschiedenis in Drenthe

Onder redactie van Mark Goslinga, Fred Sieders, Gerben de Vries, Ellen de Vries-Heijboer, Joke Wolff en Jan van Zijverden

De autochromes van J.C. van Weydom Claterbos – Drenthe en daarbuiten op kleurenfoto's uit 1910 en 1911

Mark Goslinga 1

Een zaak van advocaten en de drost – Vaststelling van de limieten van Coevorden en Dalen in 1649

Fred Sieders 37

Joods vastgoed, de notaris en een weduwe te Coevorden – Roof, beheer en rechtsherstel in Zuidoost Drenthe (1940-1955)

Maarten G.J. Duijvendak..... 57

“De rannies met het rooie haor” – De Reynaertvertaling van Jan Naarding

Henk Nijkeuter 93

Archeologie in Drenthe

Onder redactie van Floor Huisman, Mans Schepers, Jelke Take, Vincent van Vilsteren en Karen de Vries

In memoriam Johannes Diderik van der Waals (1925-2022)

Wijnand A.B. van der Sanden 115

Jagers in een waterberging – Een Ahrensburg-site met een *bruised blade* in de Asser wijk Kloosterveen

Jan van Rijn, Jaap R. Beuker, Ronald J. Popken en H. Bernard Versloot 121

Keutels in een berkenbroek – De vondst van uitwerpselen van een edelhert bij Kloosterveen, gemeente Assen

Bas van Geel, Jaap R. Beuker, Gert J.M. van Oortmerssen en Jan van Rijn 145

Mens en moeras 4 – Enkele laatste aanvullingen

Wijnand A.B. van der Sanden 157

Gedoopt of niet gedoopt, dat is de kwestie – Kinderbegrafplaatsen uit de 11de eeuw onder de kerken van Vries en Norg

Pieter den Hengst 171

Het middeleeuwse kloosterlandschap van Dikninge – Opbouw van het kloosterterrein, grondbezit en invloed op de ontginningen <i>IJsbrand Boonstra en Theo Spek</i>	191
Coevorder kost – voedselplanten uit de vestingstad Coevorden (13 ^{de} -18 ^{de} eeuw) <i>Morvenna van Rijn en Welmoed A. Out</i>	217
Van Eelde tot Havelte – Een definitieve kaart van de Drentse vondsten van G.H. Voerman <i>Jan van Rijn</i>	235

Groeten uit Coevorden.

Frieschestraat, voorheen en thans

Joods vastgoed, de notaris en een weduwe te Coevorden

Roof, beheer en rechtsherstel in Zuidoost Drenthe (1940-1955)

Maarten Duijvendak

In Nederland vindt op het moment veel onderzoek plaats naar door de bezetter gedwongen verkoop van onroerend goed van Joodse eigenaren tijdens de Tweede Wereldoorlog. In Zuidoost-Drenthe, de huidige gemeente Coevorden, bestond ooit een bloeiende Joodse gemeenschap. Dit artikel behandelt de verkoop van het vastgoed dat deze mensen bezaten en de rol van de plaatselijke notaris, H. van Veen. Waarom hij betrokken was bij de verkoop van veel ‘Jodenpanden’ en bij het naoorlogs proces van rechtsherstel zijn twee van de vragen die dit artikel wil beantwoorden.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd de Joodse bevolking getroffen door verschillende soorten maatregelen. Van burgers werden zij, stap voor stap, een rechteloze groep. Vanaf juli 1940 vaardigde de bezetter verordeningen uit die Joodse Nederlanders registreerden, hen uitsloot van het sociale, politieke en economische leven en die uiteindelijk leidden tot deportatie en moord. Dit artikel gaat over de maatregelen die het eigendom van onroerend goed aantastten, zoals het bezit van landbouwgronden, bedrijven, winkels en woonhuizen. De bezetter plaatste Joods vastgoed onder beheer en bood het te koop aan.

Na de oorlog bestempelde de Nederlandse regering de gevolgen van deze anti-Joodse maatregelen als “*nietig en van onwaarde*”. Dit betekende dat de verkoop teruggedraaid kon worden en rechtsherstel mogelijk werd. Rechtsherstel startte echter pas na een verzoek van een betrokkene en bij de afwikkeling speelden ook de belangen van de oorlogskoper een rol. Het proces van rechtsherstel kon daarom lang duren en voor dat afgewikkeld was, bleef het onroerend goed onder beheer van het Nederlands Beheers Instituut (NBI).¹

Enkele jaren terug toonden journalisten van het KRO-NCRV-programma Monitor-Pointer dat het in veel plaatsen aan kennis ontbrak over dit stuk lokale geschiedenis. Hun uitzending op 6 oktober 2020 leidde tot vragen en onderzoek.² Over steden zoals Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Leiden, Utrecht, Leeuwarden en Groningen verschenen de afgelopen jaren rapporten. Over onder meer Apeldoorn, Assen, Deventer, Doetinchem, Haarlem, Lochem, Meppel, Nijmegen en Oss verschenen recent of verschijnen binnenkort rapportages.³ Het blijkt dat veel Joodse eigendommen gedurende de oorlog werden verkocht zonder instemming van de bezitter. Ook kochten verschillende gemeentebesturen onroerend goed van Joodse eigenaren, zonder hun toestemming. In enkele gemeenten confronteerde de gemeenteontvanger de Joodse eigenaren (of hun erfgenamen) bovendien na de oorlog met openstaande rekeningen over lokale lasten. Opmerkelijk is ook dat volgens veel van deze rapporten in bijna 10 procent van de gevallen geen naoorlogs rechtsherstel plaatsvond. In dit artikel staat de huidige gemeente Coevorden centraal, dat wil zeggen de gelijknamige ves-

◀ *Groeten uit Coevorden. Frieschestraat, voorheen en thans. Ansichtkaart met boven een opname van omstreeks 1900 en onder van vlak na de oorlog. In de Friesestraat woonden veel Joodse inwoners van Coevorden. (Drents Archief, fotocollectie Drents Museum).*

tingstad en de toenmalige gemeenten Dalen, Oosterhesselen, Sleen en Zweeloo. De hierboven genoemde thema's leiden tot de volgende onderzoeksvragen: wie kochten het onroerend goed van de Joodse eigenaren en deden de besturen van deze gemeenten hieraan mee? Wat gebeurde er na de oorlog, vond rechtsherstel plaats en werden achterstallige belastingen geïnd bij de nabestaanden? Voor Zuidoost-Drenthe voegt zich daarbij de vraag of dit onroerend goed werd ingebracht bij de ruilverkavelingen van eind jaren 1940. Waar dat nuttig is, volgen vergelijkingen met rapporten over andere plaatsen.

Over de Joodse bevolking van Coevorden en omstreken bestaat degelijke literatuur. De stad Coevorden bezat in het begin van de 20ste eeuw een relatief grote en bloeiende Joodse gemeenschap. In 1920 woonden in Coevorden 290 Joden en in 1930 waren dat er volgens de volkstelling 340. Dat was bijna 5 procent van de gehele bevolking.⁴ Voor Drenthe gemiddeld was dit percentage 0,7. Verschillende auteurs spreken van een sterke sociale integratie. Joden maakten een 'wezenlijk deel uit van de Coevorder samenleving'. Zij waren lid van het stadsbestuur en actief in allerlei maatschappelijke posities; als arts, vroedvrouw, ambtenaar, voetballer, leraar, et cetera. Veel Joden werkten in de handel. Joodse winkels vormden een kwart van de lokale middenstand.⁵

Door de economische problemen van de jaren dertig van de vorige eeuw en mogelijk versterkt door de berichten uit nazi-Duitsland, nam de migratie toe naar plaatsen met meer kansen en een grotere Joodse gemeenschap. Amsterdam, Den Haag en Twente worden genoemd als de meest gekozen bestemmingen. Sommige Joodse inwoners vertrokken naar Palestina.⁶ In 1939 woonden nog maar 157 Joden in de stad Coevorden en slechts enkelen in de andere gemeenten die nu deel uitmaken van Coevorden. Bij de gedwongen registratie in 1942 waren er nog 142. De meesten van hen werden in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 naar kamp Westerbork gebracht en niet veel later in Auschwitz of elders vermoord. Slechts veertien overleefden de oorlog. Ook van de Joodse inwoners van Dalen, Sleen en Zweeloo overleefde vrijwel niemand.⁷

In de meeste gevallen zag het lokale bestuur lijdzaam toe en leverde het administratieve en politionele ondersteuning. Dit gebeurde op grond van de *Aanwijzing* uit 1937. Deze instructie van de Nederlandse regering stelde dat bij een vijandelijke inval de overheid moest blijven functioneren in het belang van de bevolking. Dit zou de schade tot een minimum kunnen beperken. Ambtenaren en bestuurders dienden daarbij wel de afweging te maken of het bestuurlijke handelen meer voordeel opleverde voor de bezetter dan voor de bevolking. In de praktijk liepen veel bestuurlijke processen door en ook werden maatregelen getroffen als antwoord op nieuwe situaties. Zo werkten Nederlandse overheden mee met de Duitse autoriteiten vanuit "*het idee van het minste of noodzakelijke kwaad*".⁸

De bezetter maakte vrij snel een einde aan het democratische bestuur. De Joodse gemeenteraadsleden werden in het najaar van 1940 ontslagen en negen maanden later werd de gehele raad ontbonden. Wethouders droegen vanaf dat moment geen politieke verantwoordelijkheid meer. Ze adviseerden de burgemeester in de uitvoering van de hem opgelegde taken. Voor de burgemeester bleef de lastige afweging tussen het meewerken met het beleid van de bezetter en burgers op deze wijze beschermen of aftreden en plaatsmaken voor een Duitsgezinde opvolger.⁹

Maatregelen tegen Joden

Het onroerend goed werd op basis van verordeningen van de bezetter onder beheer geplaatst en kon vervolgens zonder instemming van de eigenaren worden verkocht.¹⁰ Al vroeg tijdens de Tweede Wereldoorlog ging de bezetter over tot het verwijderen van Joden uit het agrarisch bedrijfsleven. De in mei 1941 uitgevaardigde Verordening 102/1941 dwong Joden tot aangifte en verkoop van landbouwgronden. Zij werden verplicht hun eigendommen te melden bij de provinciale pachtbureaus

van het Ministerie van Landbouw en Visserij. Deze bureaus, die in normale tijden toezagen op de ontwikkeling van pachtprizen, hielden nu toezicht op de gedwongen verkoop. De percelen dienden voor het einde van het jaar te zijn verkocht aan niet-Joden. Er was een volgorde waarin kopers in aanmerking kwamen. In eerste instantie werd gekeken of niet-Joodse pachters belangstelling hadden voor de grond. Daarna werden boeren uit de omgeving gevraagd en in uitzonderlijke gevallen werd de grond aan niet-boeren verkocht.¹¹ Onder landbouwgronden werden verstaan bouw- en weilanden, maar ook percelen woeste grond of veen en de boerderijen die bij deze percelen hoorden.

In augustus 1941 schreef de bezetter Verordening 154/1941 uit. Deze was van toepassing op Joodse winkels en woonhuizen. Deze verordening hield in dat Joodse eigenaren vóór 15 september 1941 hun onroerend goed moesten melden. Vervolgens kwamen de panden onder het beheer van de hiervoor opgerichte stichting *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV).¹² Tot de taken van de NGV behoorden het beheren, verhuren, met hypotheek bezwaren en geheel of gedeeltelijk verkopen van dit onroerend goed, evenals de mogelijkheid deze bevoegdheden aan anderen over te dragen.¹³ Op initiatief van een aantal Duitsgezinde makelaars werd tegelijk een Nederlandse organisatie opgericht die het beheer en de verkoop moest stimuleren.¹⁴ Dit was de stichting Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen (ANBO). Deze stichting, die in Den Haag was gevestigd, opende kantoren in verschillende steden, onder meer in Groningen en Almelo. De verwachting was dat een lokale ANBO de panden van Joodse eigenaren gemakkelijker kon verkopen. Voor Joodse bedrijven kwamen vergelijkbare verordeningen en kon een Duits accountantskantoor, *OMNIA Treuhandgesellschaft* genaamd, het beheer voeren en tot verkoop overgaan.¹⁵ De onderbeheerstelling van panden werd in de loop van 1942 aangetekend in de openbare kadastrale leggers. De kadasterkantoren in Nederland deden dit op verschillende manieren. Het kantoor dat dit bijhield voor Coevorden en omgeving deed het met kleine letters in de marge.

Fig. 1. Een ansichtkaart van de Sallandsestraat kort na de oorlog. In deze straat woonden relatief veel Joden. (Drents Archief, fotocollectie Drents Museum).

Ook de zogenoemde Liro-verordeningen moeten worden genoemd. De eerste Liro-verordening van 8 augustus 1941 verplichtte Joden hun waardepapieren en saldi over te schrijven naar een te openen rekening bij de Lippmann-Rosenthalbank te Amsterdam (Liro-bank). Deze bank had van oorsprong een Joodse eigenaar, maar was inmiddels onder Duits beheer gesteld. Joodse rekeninghouders konden nog beschikken over 1000 gulden, grotere sommen waren geblokkeerd. Eind mei 1942 veranderde dit met de tweede Liro-verordening. Deze beperkte de vrij beschikbare hoeveelheid geld tot 250 gulden. Bovendien moesten de Joden nu ook kunstvoorwerpen, sieraden en goud en zilver inleveren bij de Liro-bank. Alles werd op naam geboekt, terwijl de eigenaar er niet meer over kon beschikken. De bezetter gebruikte deze vermogens onder meer voor de aanleg en het onderhoud van de kampen bij Amersfoort, Vught en Westerbork.¹⁶

Bronnen voor onderzoek naar Joods vastgoed

Veel van het onderzoek naar Joods onroerend goed gedurende de bezetting begint bij de door de Duitsers opgerichte NGV. Deze organisatie hield in de zogenoemde *Verkaufsbücher* een gedetailleerde administratie bij van de verkochte huizen. Hierin werden onder meer het adres, de namen van de Joodse eigenaren, de personalia van de kopers, de betrokken notaris, de verkoopprijs en de datum van verkoop genoteerd. Van de oorspronkelijk achttien boeken zijn zeventien delen bewaard gebleven en enkele jaren terug door het Nationaal Archief gedigitaliseerd en online beschikbaar gesteld.¹⁷ Op basis van de archieven van de pachtkamers is door de onderzoeker Serge ter Braake een database samengesteld van de geregistreerde transacties van landbouwgronden in Nederland. Deze gegevens zijn ook gedigitaliseerd beschikbaar.¹⁸ Dit materiaal wordt hier mede gebruikt. Maar het artikel begint bij de administratie van de te Coevorden gevestigde notaris Hendrik van Veen.¹⁹ In januari 1946 zond de zuiveringsadviescommissie voor het notariaat in het ressort Groningen het verzoek om opgave te doen van de “*tijdens de Duitse bezetting verleden z.g. Joden-acten*”. Oost-Drenthe behoorde tot dit ressort en notaris Van Veen reageerde hierop met een brief en een overzicht van zeventien uitgetypte pagina's.²⁰ Dit overzicht vormde indertijd aanleiding voor een onderzoek naar de handelswijze van Van Veen gedurende de oorlog.

Uiteraard zijn ook andere bronnen van belang. Het kadaster bevat precieze en officiële gegevens over het type en de omvang van het onroerend goed en wiens eigendom dat was. Tot de kadasteradministratie behoren ook de afschriften van de verkoopakten, de zogenoemde openbare registers. Zeer informatief zijn de dossiers van het Nederlands Beheers Instituut (NBI), dat na de oorlog belast was met het bewind over boedels van afwezige personen en vijandige vermogens. Hierin zitten overzichten van de financiële situatie in de boedels en soms ook correspondentie rond het rechtsherstel. Indien een (nabestaande van de) eigenaar in het streven naar rechtsherstel niet tot overeenstemming kwam met de (vertegenwoordiger van de) oorlogskoper, dan kon een beroep worden gedaan op de Raad voor het Rechtsherstel. De verschillende kamers van de Raad voor het Rechtsherstel verzamelden informatie om tot een bindende uitspraak te komen. Deze dossiers bevatten belangrijk materiaal, maar zijn lang niet allemaal bewaard gebleven. Vergelijkbaar interessant zijn de stukken die werden verzameld in het kader van de bijzondere rechtspleging. Voor dit artikel is hieruit het dossier geraadpleegd dat werd gevormd bij het onderzoek naar notaris Van Veen. Tot slot, zoals bij elk regionaal historisch onderzoek, bevatten de archieven van het lokaal bestuur relevante informatie.

De door notaris Van Veen ten behoeve van de zuiveringsadviescommissie opgestelde lijst meldde voor de jaren 1940-1945 in totaal 110 transporten waarbij Joodse bezittingen van eigenaar veranderden. Van deze overschrijvingen betroffen 74 stuks woonhuizen, percelen grond en winkels in de huidige gemeente Coevorden. Dat is beduidend meer dan uit de bestaande literatuur

bekend is.²¹ De overige 36 akten van Van Veen hadden betrekking op onroerend goed elders, vooral te Emmen en Hardenberg. Om deze aantallen in perspectief te plaatsen is het goed om naar Drenthe in zijn geheel te kijken. De *Verkaufsbücher* van de NGV bevatten informatie over 263 overschrijvingen van onroerend goed van Joodse eigenaren in Drenthe. Dat betreft vooral de gemeenten Assen (71), Meppel (44), Emmen (34) en Coevorden (32). Beilen, Hoogeveen en andere plaatsen volgen op enige afstand. De registratie van landbouwgronden vermeldt 177 verkopen in de provincie Drenthe, waarvan 45 stuks in de huidige gemeente Coevorden, waarvan enkele ook in de boeken van de NGV voorkwamen. Het begrip overschrijving behoeft mogelijk enige toelichting. Immers, bij een overschrijving, of in de taal van de notaris, ‘transport’, kunnen meerdere percelen of panden zijn betrokken, en ook meerdere eigenaren en kopers. In de *Verkaufsbücher* wordt niet altijd duidelijk wat het verkochte object feitelijk was. Want het object wordt hierin met een adres aangeduid en niet met de kadastrale gegevens. In de database van landbouwgronden worden de percelen aangeduid bij hun kadastrale nummers. Notaris Van Veen was bijzonder informatief in zijn overzicht met onder meer adres en kadastrale perceelnummers.

Een vraag is uiteraard of Van Veen volledig was in zijn overzicht. Dat blijkt het geval te zijn. Alle vermeldingen in de boeken van de NGV over onroerend goed in Coevorden komen in zijn lijst voor. Dit is niet telkens het geval met adressen die worden vermeld op basis van getuigenverklaringen voor de bijzondere rechtspleging. Namen en adressen in deze verklaringen blijken soms verhaspeld.²² Omgekeerd meldt Van Veen de verkoop van objecten (percelen met huizen en of winkels) die niet in de *Verkaufsbücher* staan. Die kunnen opgenomen zijn geweest in het ontbrekende eerste deel van deze boeken of stonden niet onder beheer van de NGV of ANBO, maar van de OMNIA. Ten aanzien van de verkopen van landbouwgronden in deze gemeenten zijn bij notaris Van Veen vrijwel alle verkoopakten gepasseerd. In de administratie van de pachtkamer zijn zes verkopen opgenomen van boerderijen met grond die hij niet vermeldde. Deze percelen lagen in de omringende plaatsen en kunnen door een andere notaris zijn afgewikkeld. In Sleen en Oosterhesselen was notaris Martinus Tammens actief. Deze stelde na de oorlog niet “*dergelijke akten*” te hebben gepasseerd. Hij zal woningen onder beheer van de NGV hebben bedoeld; bij hem passeerden wel enkele transportakten van landbouwgronden.²³

Het overzicht van Van Veen, de gegevens uit de *Verkaufsbücher* en die van de pachtkamer vormen samen met de kadastrale registratie een corpus van 81 transacties waarmee de vragen over verkoop en rechtsherstel in dit artikel kunnen worden beantwoord.

Joods onroerend goed tijdens de oorlog

Er was in de omgeving van Coevorden betrekkelijk veel vastgoed van Joodse eigenaren. In de stad Coevorden betrof het verschillende woonhuizen en winkelpanden. Enkele Joodse families bezaten in de omringende plaatsen huizen, boerderijen, bouw- en weilanden en soms percelen veen of woeste grond.

Over de woningen die de Joodse inwoners van de stad Coevorden achterlieten na hun arrestatie en deportatie zijn we goed ingelicht. Een lijst, in het Duits gesteld, van 29 oktober 1942 bevat kwalitatieve gegevens over veertig adressen. De lijst vermeldt hoeveel vertrekken per verdieping de woning of winkel had en of er een schuur was. Een tweede, Nederlandstalige lijst van een maand later biedt gegevens over eigendom en namen van eventuele huurders en kopers van deze panden. Deze lijst beperkt zich tot de kern van Coevorden en in die kern missen enkele panden. Wel informeert de lijst over vijftien door Joden gehuurde huizen, gegevens die voor andere plaatsen ontbreken. Onbekend is wie deze lijsten heeft opgesteld. Aannemelijk is dat de gemeente dit deed. Ze werden gebruikt door het bestuur van de gemeente en ambtenaren en bestuurders

maakten hierop aantekeningen. Van de veertig woningen waren er 28 in Joods eigendom. Bij acht van deze adressen meldt de lijst dat de panden inmiddels waren verkocht. De lijst is echter een momentopname van eind 1942. Zeven van de op de lijst vermelde panden werden later verkocht. Dit blijkt uit de administratie van notaris Van Veen en het kadaster. Zeker vijftien panden bleven tijdens de oorlog in de huidige gemeente Coevorden onverkocht.²⁴

Zoals overal verzegelde de lokale politie de panden waarin het huisraad was achtergebleven. Daarvan werd per woning een inventaris en proces-verbaal opgemaakt. Het toenmalige gemeentebestuur van Coevorden, burgemeester A. Gautier en secretaris J. Lammerts, nam verantwoordelijkheid voor de leegstaande woningen.²⁵ Het wilde de woningen verhuren om de woningnood tegen te gaan, zoals in een gespreksnotitie werd weergegeven.²⁶ Hoe dit verliep bij de omringende plaatsen is onbekend.

Rond de panden in Coevorden ontwikkelde zich spanning tussen de gemeente, de OMNIA en de ANBO. Terwijl de gemeente deze woningen (tijdelijk) wilde verhuren, wensten ANBO en OMNIA tot verkoop over te gaan. De gemeente kreeg op 27 november 1942 telefonisch toestemming van de *Beaufragte* te Assen om de woningen te ontruimen en te verhuren. Wel diende de inboedel van het pand in één vertrek te worden opgeslagen en voor zakenpanden moest dit in overleg met de vertegenwoordiger van de OMNIA gebeuren. Dit valt onder meer te lezen in notities van de gemeentesecretaris. De ANBO echter beschouwde dit alles tot haar competentie. Zij wenste ook de huurvoorwaarden vast te stellen. Immers: *“Wij hebben u reeds eerder laten weten, dat niemand anders dan wij het recht heeft, om over joods onroerend goed, dat bij ons in*

No	Akte Datum	Omschrijving onroerend goed	Naam en adres vorige eigenaar	Naam en adres nieuwe eigenaar	Prijs
141	1942 25 Juni	Bouw- en groenland te Steenwijkstraer, groot plm 3.50.00 hect. Noordwestelijk deel van het kad. perceel gem. Coevorden sectie A no 3447.	Estella Mompes w-a Anna Levis Meiboom te Coevorden, van Hebtanaingel 45d	Johannes Hermanus Boerling te Steen wijkstraer A 160	f 4000.-
142	25 Juni	Groenland onder Coevorden, kad. bekend gem. Coevorden sectie F no 578 groot 4.54.70 hect.	idem	Albertus Johannes Lulf Junior te Coe vorden, Gramsber gerstraat 47	f 6750.-
143	25 Juni	Groenland onder Coevorden kad. bekend gem. Coevorden sectie F no 577 groot 0.96.80 hect.	idem	idem	f 1400.-
144	25 Juni	Bouw- en groenland onder Coe vorden, groot ongeveer 0.64.70 hect. ged. van het kad. perceel gem. Coevorden sectie F no 385	idem	Geert Moppers te Coevorderkanaal F no 5	f 6775.-
145	25 Juni	Bouwland op Poppenhare, kad. bekend gem. Coevorden sectie C no 244 groot 13 are	idem	Geert Wolbers Jr Poppenhare C 29 Coevorden	f 300.-
146	25 Juni	Groenland in de Ballast, kad. bekend gem. Coevorden sectie B no 452 groot 1.06.80 hect.	idem	Jan Welink te de Ballast gem. Coevor den.	f 1500.-
147	25 Juni	Bouw- en grasland in het Klin keovlier, kad. bekend gem. Coe vorden sectie G no 158 groot 1.54.30 hect.	idem	Toon Spectebier te Pikvold gem. Coe vorden	f 2300.-
148	25 Juni	Groenland te de Ballast groot plm 3.60.00 hect. Oostelijk deel van het kad. perceel gem. Coevor den sectie B no 482.	idem	Johannes Hermanus Ambergen te de Bal last gem. Coevorden	f 1400.-

Fig. 2. Een pagina uit de door notaris Hendrik van Veen ten behoeve van de zuiveringsadviescommissie opgestelde lijst (Groninger Archieven, toegang 2712, Arrondissementsrechtbank Groningen, inv. 4548). Van Veen was de enige notaris in het ressort die volledig opening van zaken gaf in januari 1946.

No.	Staat en huisnummer	Vroegere bezoner	Verkocht aan	Verhuurd aan	Ontruimd of niet	Bewoond of leeg
1.	A. Kramerlingel 15	A. Kramer	geen joodsch bezit	wachtaester Jan Hertog	ontruimd	bewoond door burger
2.	A. Kramerstraat 18	A. Kramer	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
3.	A. Kramerstraat 22	H.J. van Coevorden	niet verkocht	D. Venterveld	ontruimd	bewoond door burger
4.	Bentheimerstr. 12	Wed. A. Frank	geen joodsch bez. niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	bewoond door S. Frank
5.	Bentheimerstr. 54a	I. Vos	H. Habing	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
6.	Bentheimerstraat 13	M. Frank	H. Harkema	niet verhuurd	ontruimd	bewoond door S. Harkema
7.	Bentheimerstr. 29	C. Sanders	G. Jansen	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
8.	Frieschestraat 16	E. van Coevorden	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg (inventaris verkocht)
9.	Frieschestraat 34	B. Hakschar	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
10.	Frieschestraat 26a	H. Bollegraf	J. Koert	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg (inventaris verkocht)
11.	Frieschestraat 29	L. van Coevorden	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	bewoond door L. van Coevorden
12.	Frieschestraat 30	H. Silberberg	geen joodsch bez. niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg (inventaris verkocht aan Hing)
13.	Frieschestraat 39	J. Kropveld	niet verkocht	verhuurd	ontruimd	
14.	van Hilbergenstraat 2	H. van Hulden	niet verkocht	wed. W. Jonker	niet ontruimd	leeg
15.	Susthuisstraat 32	Wed. V. Cohen	geen joodsch bez.	Wed. C. Bot-Drant	ontruimd	bewoond door burger
16.	Wassingerstraat 6	H. Frank	geen joodsch bez.	C. Hitter	ontruimd	bewoond door burger
17.	Wassingerstraat 8	D. Keizer	J. Niewold	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
18.	van Bentussingel 45	Wed. H. Melboom-Kompen	niet verkocht		ontruimd	bewoond door burger
19.	van Bentussingel 62	J. Vos	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
20.	van Bentussingel 26	S. Jakobs	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
21.	van Bentussingel 25	D. Kramer	geen joodsch bez.	A.H. Bon	ontruimd	bewoond door burger
22.	Kerkstraat 29	wed. H. van Coevorden	geen joodsch bez.	niet verhuurd	niet ontruimd	leeg
23.	Kerkstraat 38	L. Nieweg en H.J. van Coevorden	niet verkocht	niet verhuurd	niet ontruimd	bewoond door H.J. van Coevorden

Fig. 3. Een pagina uit de gemeentelijke lijst van 29 november 1942. B&W liet noteren wat de situatie was rond de woningen van Joodse burgers. (Gemeente Archief Coevorden; toegang 1.755 Correspondentie tav door Joden ontruimde woningen 1942-1944, inv. 1375).

beheer is, te beslissen. Héél nadrukkelijk hebben wij de opdracht die goederen te ariseren, d.w.z. te verkopen en niets mag deze opdracht in de weg staan”, schreef de vertegenwoordiger van de ANBO, de Almelose makelaar Jacobus Pijpe.²⁷ De ANBO bleef bij de gemeente aandringen en in de loop van 1943 werd steeds meer onroerend goed ontruimd en verkocht. Volgens latere verklaringen van medewerkers van notaris Van Veen was de ANBO-vertegenwoordiger ter plaatse, de NSB’er Johannes Berend Abels, hierbij een drijvende kracht.²⁸

Tabel 1. Transporten van onroerend goed van Joodse eigenaren bij notaris Van Veen 1940-1945, inclusief doorverkoop.²⁹

Coevorden, Dalen, Oosterhesselen, Sleen, Zweeloo, etc.	1940	1941	1942	1943	1944	1945	totaal
huis met erf of tuin	2	1		27	2		32
woning/winkel	3			11			14
boerenbehuizing (huis met wei- en/of bouwland)			5	1			6
gras-, groen-, hooi- of weiland	1		11				12
bouwland			7				7
bouw- en weiland	1		12				13
woeste grond				2			2
diversen				2			2
Totaal	7	1	35	43	2		88

Fig. 4. De Kerkstraat met geheel links de woning van de rabbijn en daarnaast de synagoge op een ansichtkaart, ca. 1920-1930 (Drents Archief, fotocollectie Drents Museum). De eigendommen van de Joodse gemeente bleven onverkocht, maar de panden werden wel gebruikt en verhuurd.

Op welk moment de panden werden verkocht is op te maken uit de administratie van Van Veen. In tabel 1 zijn de transporten weergegeven per jaar en per type onroerend goed. De acht door Van Veen vermelde verkopen in 1940 en 1941 werden nog niet expliciet afgedwongen door een verordening van de bezetter. Het relatief grote aantal verkopen van onroerend goed door Joodse eigenaren in het eerste oorlogsjaar lijkt een teken aan de wand. Mogelijk bestond bij een aantal verkopers de hoop geld vrij te maken om daarmee Nederland te ontvluchten of onder te duiken. Dat is niet met zekerheid vast te stellen.

De verkoop van de woon- en winkelpanden op de hoek van de Bentheimerstraat en Oostersingel te Coevorden is duidelijk verbonden met het begin van de bezetting. Deze panden waren eigendom van de erven van de familie Potsdammer-Lezer. Moeder (weduwe) Fieka Potsdammer-Lezer en haar drie jongvolwassen kinderen stierven door zelfdoding te Voorburg half mei 1940. Hun onroerend goed werd op 8 oktober 1940 via notaris Van Veen verkocht. De opbrengst kwam op dat moment nog ten goede aan de erfgenamen en niet aan de Liro-bank. Op deze verkoop vond dan ook geen rechtsherstel plaats. Zo was dat ook bij andere transacties dat jaar.

Bij de splitsing en de daaropvolgende verkoop van het woonhuis en winkelpand van de slager Izak Vos aan de Bentheimerstraat 54/54a was de situatie anders. Het eerste gedeelte werd in december 1940 verkocht aan de weduwe J.E. Boonstra-Koek en het andere deel verhuurd. Drie jaar later kocht H.J. Habing het verhuurde gedeelte, nummer 54a. Notaris Van Veen tekende hierbij aan dat dit deel van het pand verkocht werd door de NGV. Hierop volgde in 1949 rechtsherstel. Rechtsherstel vond ook plaats na de publieke veiling in 1941 van het herenhuis met erf aan de Van Heutszsingel 29. Dit was van de weduwe Regina de Levie-van Gelder in Den Haag. Zij liet het pand verkopen na het overlijden van haar man Philip Abraham de Levie. De Levie was gemeentearts te Coevorden geweest en later in Haarlem, waar hij overleed in 1939. Na de publieke verkoop was de opbrengst niet ten goede gekomen aan de familie, maar bijgeschreven op de rekening van de Liro-bank. Daarom zochten de nabestaanden na de oorlog rechtsherstel.

In 1942 vonden de verkopen plaats van landbouwgronden en enkele boerderijen als gevolg van de verordening op het verdrijven van Joden uit de agrarische sector. De meeste transportakten betroffen percelen gras- en bouwland. In hoeverre deze gronden werden verkocht aan pachters, zoals de verordening prioriteerde, is lastig vast te stellen. Afgaande op de vermeldingen in de kadastrale leggers lijken de meeste percelen eigendom te worden van boeren uit de omgeving. In een enkele akte van rechtsherstel staat dat de koper pachter was. Notaris Van Veen claimde dat veel koopsommen van deze landbouwgronden nooit werden betaald. Voor zover er betaald werd, diende dit om eventuele hypotheekschulden af te lossen, voor de rest bleef de oorlogskoper het geld schuldig en betaalde enkel een rente hierover aan de verkoper, van drie of vier procent. Deze renten werden als gevolg van de inmiddels in werking zijnde Liro-verordening overgedragen aan de Liro-bank, maar niet de volledige koopsommen.³⁰

Het grootste aantal panden uit 'Joods bezit' te Coevorden en omgeving werd in 1943 verkocht. Het betreft de definitieve verkoop, de transportdatum bij Van Veen. Een aantal van deze percelen stond al eind 1942 op de gemeentelijke lijst aangetekend als zijnde (voorlopig) verkocht. Notaris Van Veen vermeldde nu telkens de NGV als de formele verkoper, ook in de situatie dat volgens de lijst van eind 1942 het pand onder beheer van de OMNIA stond.

De verkopen in 1943 vonden plaats op een moment dat de eigenaren inmiddels waren gedeporteerd en vaak ook al vermoord. Het is dan ook cynisch dat de *Verkaufsbücher* van de NGV een kolom bevat waarin de datum werd genoteerd waarop de eigenaar op de hoogte werd gesteld van de verkoop en het einde van het beheer door de NGV. Op de vermelde datum, meestal die van de transportakte, was contact met de gedeporteerden niet mogelijk. Wel kan de vermelding van deze datum geholpen hebben om de koper een zweem van legitimiteit te verschaffen. Vanaf begin

1943 riep de Nederlandse regering in Londen tijdens uitzendingen van Radio Oranje immers op dit soort onroerend goed niet te kopen. *Gestolen goed gedijt niet*. Na de oorlog zouden deze transacties ongedaan worden gemaakt, zo waarschuwden de sprekers op de radio. In het proces van rechtsherstel zouden kopers die na het voorjaar van 1943 Joodse eigendommen kochten, niet meer als *te goeder trouw* worden bestempeld. Het mocht als algemeen bekend worden verondersteld dat de bezetter Joods onroerend goed te gelde probeerde te maken. Deze scheidslijn viel samen met een meer grimmiger fase in de bezetting die intrad na de April-mei-stakingen.³¹

In 1944 en 1945 passeerden in Coevorden en omgeving bijna geen akten meer van Joods onroerend goed. Wel stelde Van Veen akten op voor vastgoed dat werd doorverkocht door de eerste koper. En bovendien verleende Van Veen vanaf 1943 zijn diensten aan transporten van objecten elders. Tegen het einde van de oorlog kochten vooral mensen met Duitse sympathieën nog Joods onroerend goed. Zo kocht de in Coevorden bekende NSB'er J.B. Abels in 1944 en 1945 nog twee panden te Emmen. Collega's op het kantoor Van Veen spraken later hun verwondering uit dat Van Veen deze akten nog passeerde.³²

De eigendommen van de Joodse gemeente in Coevorden bleven onverkocht. De synagoge, de school en de leraarswoning werden wel gebruikt en verhuurd. Ook de begraafplaats aan de Ballastweg bleef onverkocht. In Sleen was de oude Israëlitische begraafplaats sinds de late 19de eeuw als 'heide' formeel bezit van de niet-Joodse familie Van der Horst. Pas in 1953 werd het perceel overgenomen door de Nederlands Israëlitische Gemeente te Emmen. Vergelijkbaar was de situatie met het Joodse kerkhof aan de Jimmingveensweg in Oosterhesselen (Gees). Dit stond als 'bos' op naam van de niet-Joodse familie Oldenbanningh en werd niet verkocht.³³ In september 1943 ontving de gemeente een inventarisatieformulier van de commissaris voor niet-commerciële verenigingen en stichtingen. Die wenste informatie over de bezittingen van de Joodse gemeente en eventuele waardevolle voorwerpen die tot het interieur behoorden. In andere plaatsen werd het onroerend goed van de Israëlitische gemeente wel te koop aangeboden, bijvoorbeeld aan het gemeentebestuur. In Coevorden en omringende plaatsen blijkt dit niet het geval. Wel verviel in 1943 bij het rabbihuis de belastingvrijstelling voor religieuze gebouwen.³⁴

Joodse eigenaren van onroerend goed

Ruim driekwart van de Joodse inwoners van Coevorden bezat een eigen woning. Dat was meestal een woonhuis of winkelpand. Een belangrijke eigenaar was de weduwe Estella Meiboom-Hompes, die meerdere woningen, boerderijen en grond bezat in de stad en omgeving. Zij woonde zelf met haar dochter Mietje aan de Van Heutszsingel 45. Estella Hompes kwam uit Uelsen (omgeving Bentheim) uit een familie met partners van beide zijden van de grens. In 1890 woonde ze met haar moeder te Zwolle en huwde daar de 27 jaar oudere Levij Meiboom.³⁵ Levij (ook Levie) Meiboom was handelaar en dreef samen met zijn jongere broer Salomon een manufacturenwinkel te Coevorden. Meiboom was een vooraanstaand lid van de Joodse gemeente.³⁶ Bij het overlijden van haar man in 1924 had Estella drie kinderen, Mietje (uit 1891, die in Coevorden bleef wonen, Kaatje (uit 1893), lerares moderne talen, en Maurits (uit 1894), advocaat.

De weduwe bleef verzorgd achter. Het kadaster omschreef haar als 'rentenierster'. De inkomsten uit pacht en huur brachten welstand in een tijd dat er nog geen pensioenstelsel was. Ze bezat in 1936 liefst 75 ha, waarvan sommige percelen tezamen met haar kinderen. Zij beheerde actief het onroerend goed en liet heide en veengronden ontginnen. In 1930 kocht ze een nieuw huis aan de Van Heutszsingel, op gemeentegrond onder erfpacht, waarin zij met haar dochter ging wonen. Vanaf 1936 werden verschillende stukken grond gesplitst en verkocht.³⁷ Door de verkoop van onroerend goed maakte ze geld vrij. Waarvoor ze het geld nodig had of wilde gebruiken, is uiter-

Fig. 5. De Van Heutszsingel 45 in 2022, het pand waar de weduwe Estella Meiboom-Hompes met haar dochter Mietje woonde (foto auteur). Overdracht van het pand aan de oorlogskoper vond plaats op 19 maart 1943 bij notaris Van Veen.

aard onbekend. Na de bevrijding zou haar zuiver vermogen worden geschat rond de 120 duizend gulden, waarvan 114 duizend aan onroerend goed.³⁸

Voor notaris Van Veen betekende de overschrijving van haar vastgoed veel werk. Het betrof in totaal 26 verschillende transportakten, die gedurende twee dagen passeerden. Op 25 juni 1942 werden zeventien verkoopakten van landerijen, boerenbehuizingen, bouwland, weilanden en hooilanden getekend. Bij deze zitting tekende dochter Mietje de akten namens haar moeder. Op 19 maart 1943 volgden de verkoopakten met winkels en woningen, zoals haar huis en tuin aan de Van Heutszsingel, alsmede woeste gronden, grasland, bouwland en arbeiderswoningen in Steenwijksmoer. Een verschil met de sessie in 1942 was dat zij nu niet meer aanwezig kon zijn. Ze was immers met haar dochter in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 naar kamp Westerbork gebracht, tien dagen later op transport gesteld en niet veel later te Auschwitz vermoord. Notaris van Veen maakte bij de transporten in maart 1943 de opmerking “Verkocht door de Nederl. Grundstückverwaltung”.

De weduwe Meiboom en de notaris kenden elkaar. Dat was onvermijdelijk in een stad als Coevorden. Het blijkt ook uit verklaringen van getuigen. Na de oorlog zou Van Veen hebben gezegd, dat hij “... door de weduwe Meijboom (sic) uit Coevorden zo schandelijk was bedrogen, doordat deze in haar papieren een som geld had verborgen”.³⁹ Een andere getuige refereerde aan vermoedelijk hetzelfde voorval. Die stelde dat Van Veen “kennis [had] gemaakt met de SD-beambte De Kruyf uit Assen, aangezien Van Veen van de familie Meijboom geld had aangenomen om te bewaren. De familie Meijboom had dit toen aan De Kruyf verteld.”⁴⁰ Mogelijk heeft de politieman en medewerker van de Sicherheitsdienst, Hendrik de Kruyf, bij Van Veen geld in beslag genomen dat afkomstig was van Meiboom-Hompes.

Het zou de vrees van de notaris verklaren. Toch plaatste hij dit zelf in een ander perspectief. Van Veen meldde in zijn brief van januari 1946 dat hij zich wegens bezoeken van de Gestapo aan zijn kantoor onveilig had gevoeld en dat kwam omdat toen “... in oktober 1942 de Joden door de bezetter werden weggevoerd, deze aan het praten [waren] geraakt, wat ten gevolge had dat door de bezetter werd beweerd dat ik het Rijk op grove wijze had benadeeld door de in 1942 plaatsgevonden overdrachten”.⁴¹ Hier gaat het over de uitgestelde betaling van de koopsommen voor de landerijen van onder meer de weduwe Meiboom.

Van het gezin Meiboom-Hompes overleefden twee kinderen de oorlog. De jongste, Maurits, advocaat, werd in 1945 door het Militair Gezag als bewindvoerder aangesteld over de boedels van zijn moeder, zijn zuster en enkele andere familieleden. Al de bezittingen kwamen in de jaren 1947-1951 weer op naam van hem en zijn zuster terug. In één geval na een langdurig proces en vonnis door de Raad voor het Rechtsherstel. Het dossier over dit proces is helaas niet teruggevonden.⁴² Maurits Meiboom zal voor de NBI-afdeling Drenthe een lastig bewindvoerder zijn geweest. Meiboom zelf was werkzaam voor het NBI-kantoor in Amsterdam en zal de procedures goed hebben gekend. Samen met zijn zuster kwam hij in 1947 tot een boedelscheiding en beschouwde het beheer als afgerond, in afwachting van het formele bewijs van erfrecht en het laatste rechtsherstel. De NBI in Drenthe bleef echter verzoeken om periodieke verslagen en afdracht van de beheersvergoeding voor het NBI. Deze verplichte vergoeding, *grondheffing* genaamd, was een bijdrage in de kosten van het instituut. De bewindvoerder diende dit jaarlijks aan het NBI uit de boedel over te maken, met als aftrek zijn eigen basisloon, een bedrag dat vastgesteld werd door het NBI. Over deze heffingen vond vaak correspondentie plaats tussen de bewindvoerders en de directie van het NBI. Meiboom betwistte de berekening van de hem opgelegde beheerskosten van totaal 2635 gulden voor de periode dat werd gewacht op het laatste rechtsherstel.⁴³

Een succesvol zakenman in Coevorden met veel onroerend goed was David van der Vegt.⁴⁴ In 1940 dreef de toen zestigjarige een manufacturenwinkel aan de Sallandsestraat 10, net als zijn vader voordien. Van der Vegt bezat dat winkelpand en zeven woningen te Coevorden, plus 4 hectaren weiland te Dalen. Dit weiland werd in 1942 gedwongen verkocht en het winkelpand in 1943. Van der Vegt had eind jaren 1930 vijf nieuwbouwwoningen van de aannemer Santman gekocht voor de verhuur. Eén pand lag aan de Van Heutszsingel, vier andere bij de hoek van de Eendrachtstraat en Gramsbergerstraat. De NGV verkocht deze woningen in 1943. Slechts twee kleine panden van Van der Vegt, direct achter de winkel aan de Bakkersteeg, bleven onverkocht. Ze werden wellicht wel met de winkel gebruikt.⁴⁵ Van der Vegt overleefde de oorlog als onderduiker bij een familie te Wezuperbrug. Later verbleef hij aan de Nieuwe Dijk in Steenwijksmoer, waarvandaan hij met de NBI correspondeerde over het beheer van de bezittingen van Suzanna Jakobs en haar twee broers, Jacob Israël Jakobs en Maurits Mozes Jakobs, familieleden van hem.⁴⁶

Suzanna Jakobs woonde sinds 1923 in Coevorden aan de Van Heutszsingel 26.⁴⁷ Zij had deze “*dubbele burgerwoning*” voor de helft gekocht en verhuurde een schuur. Voorts bezat ze samen met haar broers in Coevorden, Dalen, Emmen en Oosterhesselen bouw- en weilanden. Dit was bezit van hun ouders geweest, de koopman Mozes Jakobs en Sara Cracau, die lang in Zweeloo hadden gewoond.⁴⁸ De landbouwgronden werden in 1942 verkocht. De beide broers waren eigenaar van een huis aan de Stationsstraat te Coevorden, door een van hen bewoond en door de NGV verkocht. De woning Van Heutszsingel 26 stond wel onder beheer, maar bleef onverkocht. Bij al de verkochte panden en percelen kwam het tot rechtsherstel, maar van 1,4 hectaren weiland is het onduidelijk. David van der Vegt werd eind 1945 benoemd tot bewindvoerder in deze boedel. Hij hield precies bij wat de kosten en (pacht)opbrengsten van het onroerend goed waren en deed daarover verslag aan het NBI. Daarbij klaagde hij af en toe over de veranderende administratieve voorschriften. Overzichten moesten in tweevoud, later in drie- of viervoud en per beheerde persoon apart worden ingeleverd. Hij schreef dit alles met een kroontjespen. Hij verzocht de NBI hem daartoe papier en enveloppen te verstrekken.⁴⁹

Soms was onroerend goed eigendom van personen of families die elders woonden. Zo bezat Jacob Simons uit Leiden ruim 7 hectaren hooi- en weiland in Sleen. Ook het huis aan de Stationsstraat 41 te Coevorden en het pand Gees 68 in de gemeente Oosterhesselen stonden op zijn naam. Hij had met zijn gezin in Gees en later te Coevorden gewoond. Voor de twee woonhuizen vond rechtsherstel plaats, aangekaart door zijn bewindvoerder uit Amsterdam. De percelen

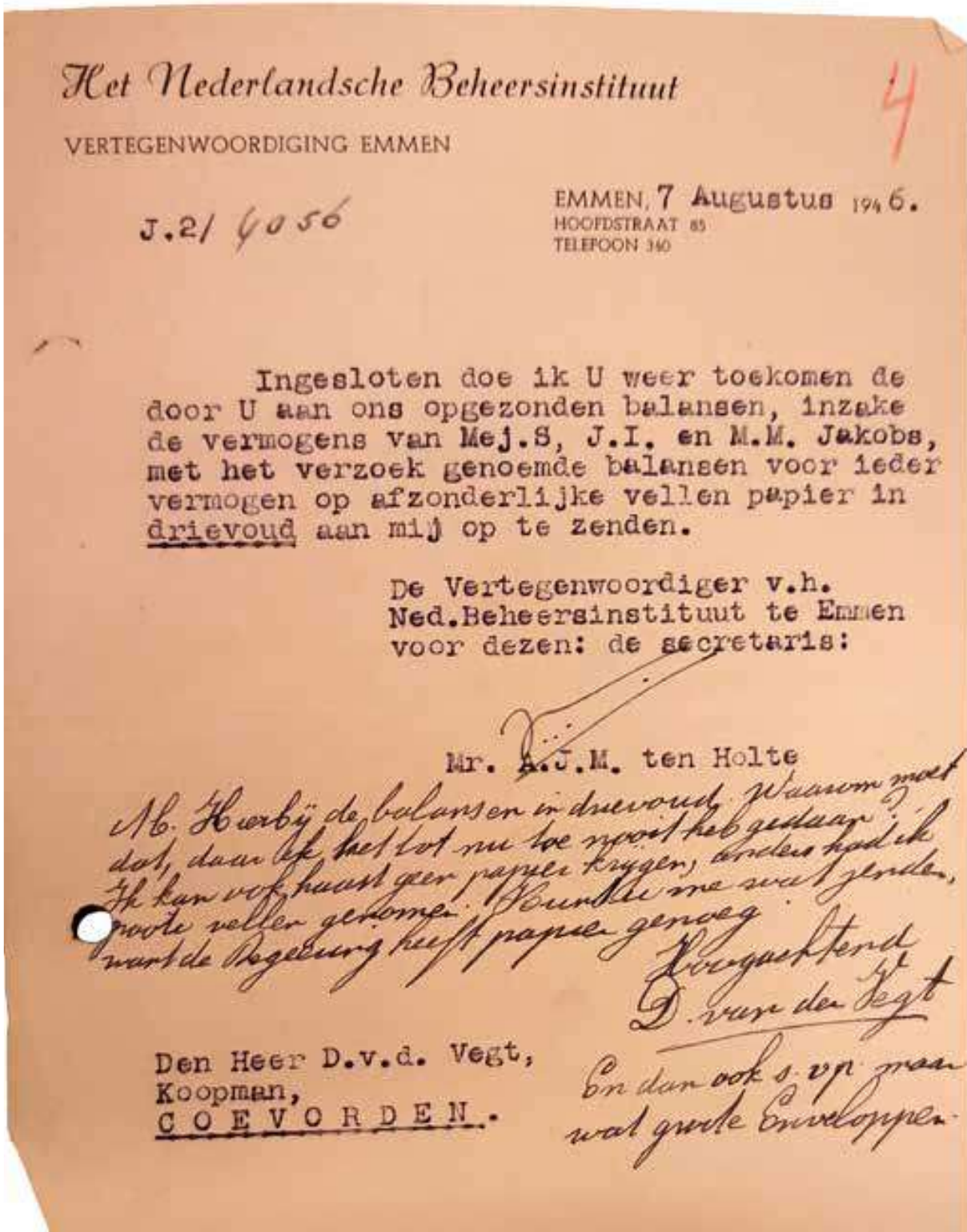

Fig. 6. Bewindvoerder (over de boedel van Suzanna Jacobs) David van der Vegt beklagde zich over administratieve voorschriften (Nationaal Archief; Nederlandse Beheersinstituut inv. 95598).

in Gees werden in 1951 in de ruilverkaveling meegenomen en de kadasterleggers vermelden hier geen rechtsherstel, op één perceel hooiland na. Dat rechtsherstel werd verkregen na een vonnis van de Raad voor het Rechtsherstel. Voor verschillende andere percelen kwam het tot een bekrachtiging van verkoop tussen de bewindvoerder en de kopers. Een van hen was een voormalige pachter van Simons.⁵⁰

In Dalen leefden enkele Joodse gezinnen met de naam Bierman en Zilverberg. Zij bewoonden twee huurhuizen en twee koopwoningen. Deze laatste, aan de Westerdijk, werden in 1943 door de NGV verkocht voor 4500 gulden. Izaäk Bierman was veehandelaar en slager te Dalen en bij het begin van de bezetting in bezit van dit huis met erf, tuin en schuur. Zijn zoon David was ook actief in deze beroepen en mede-eigenaar van het pand. Vader Bierman werd vermoord in Auschwitz, de zoon overleefde. Ten behoeve van het beheer werd de waarde van deze woning geschat op het bedrag waarvoor de oorlogskoper het had gekocht. De zoon David Bierman werd bewindvoerder en rechtsherstel volgde relatief snel in 1947. Hartog Zilverberg was huisschilder, hij huwde met de zus van Izaäk Bierman. Uit dit huwelijk overleefde één kind. Op het pand van de familie Zilverberg aan de Westerdijk volgde in 1949 rechtsherstel.

Oorlogskopers, bemiddeling en de notaris

Tussen de namen van de kopers bevinden zich geen besturen van gemeenten in het huidige Coevorden. De kopers waren particulieren. Zij kochten meestal een enkel pand of perceel. Sommige boeren kochten in 1942 meerdere percelen, vaak in een keer.

In de lijst van Van Veen staat bij 21 kopers achter de naam een rood kruisje. Vergelijking van deze namen met het CABR-dossier van Van Veen maakt duidelijk dat de kruisjes zijn geplaatst bij mensen van wie het vermoeden bestond dat ze Duitse sympathieën hadden. Dit betekent dat de meerderheid van de kopers in Coevorden dus niet betrokken was bij de NSB of een soortgelijke organisatie. In de literatuur bestaat discussie over de politieke oriëntatie van de kopers. De veronderstelling dat zij vaak NSB'ers waren, blijkt in Coevorden niet te kloppen.⁵¹

De verkoop werd voorbereid door mensen van de ANBO. Dat was meestal J. Pijpe, makelaar te Almelo en beheerder van het ANBO-kantoor daar. Makelaar Pijpe was, naar verluidt, steeds

Fig. 7. Advertentie van de ANBO, kantoor Almelo, uit *De Koerier*, 20 oktober 1942. In veel delen van Nederland bleef de belangstelling voor de aankoop van panden van Joodse eigenaren beperkt.

aanwezig op het kantoor van Van Veen wanneer transportakten van Joodse panden passeerden. In Coevorden en omgeving behartigde de genoemde J.B. Abels de belangen van de ANBO. Hij deed dit naar eigen zeggen als vrijwilliger omdat hij de verkoop te traag vond gaan. Hij taxeerde ook de panden.⁵² Pijpe had Abels gemachtigd om de woningen te betreden, te taxeren en te verkopen. Daartoe diende hij, volgens de ANBO, ook kosteloze inzage in het kadaster en de bevolkingsadministratie te hebben. De gemeentesecretaris te Coevorden maakte van deze machtiging een “*eensluidend afschrift*”.⁵³ Pijpe was in Twente en dit deel van Drenthe de centrale persoon en een vooraanstaand NSB'er. Hij zou te Almelo, kort voor de bevrijding, de landelijke ledenadministratie van de NSB in het water van de haven hebben gegooid om inbeslagname te voorkomen.⁵⁴

Het is verstandig om de handelingen van notaris Van Veen in perspectief te bekijken. Afgaande op de vermeldingen in de *Verkaufsbücher*, die een beeld geven van transporten overal in Nederland, was hij een van de notarissen die veel transacties van Joods onroerend goed faciliteerde. Onbetwist boven aan deze lijst (in tabel 2) staat notaris J.G. van Russen, die van alle notarissen in Noord-Nederland het meest betrokken was bij het verhandelen van dit vastgoed. Van Russen uit Groningen was overtuigd nationaalsocialist en droeg dat op allerlei manieren uit.⁵⁵ Bij hem passeerden zeker 83 transportakten in Drenthe. Volgens een getuige in het onderzoek naar Van Veen verwezen sommige notarissen naar Van Russen als ze zelf niet wilden meewerken. Zo verklaarde een notaris uit Wildervank: “*Ook heb ik verschillende personen, die toch een Jodenwoning wilden kopen, verwezen naar den NSB-notaris Van Rossum (sic) te Groningen*”.⁵⁶

Van Veen komt als tweede in deze rangorde naar voren, iets dat weinigen (toen) hebben geweten. De derde op deze lijst, notaris Nijk te Zwolle, was ook een actief NSB'er.⁵⁷ Dat Van Russen en Nijk transacties deden in Drenthe was zeker een gevolg van hun politieke gedrevenheid, maar kwam ook voort uit de gereserveerdheid van de meeste notarissen in Drenthe. Van Veen was duidelijk minder terughoudend, terwijl niemand hem betichtte van een pro-Duitse houding of sympathie voor de NSB.

Tabel 2. Aantal gepasseerde akten van notarissen actief in Drenthe op basis van de *Verkaufsbücher*.

Notarissen actief in Drenthe	in Drenthe	elders
J.G. van Russen te Groningen	83	307
H. van Veen te Coevorden	48	18
G. Nijk te Olst (Zwolle)	24	236
H. Agterbos te Emmen	19	0
P.H. Fledderus te Hoogeveen	18	0
G.H.H. Klaucke te Assen	11	1
A. Grutterink te Borger	7	0
P. Heerma van Voss te N.-Amsterdam	6	0
L. Westra te Smilde	5	0
Overig 21 notarissen	27	0

De notarissen speelden een centrale rol bij de verkoop van Joods vastgoed. Na de bevrijding klonk een roep om zuivering van het notariaat.⁵⁸ In 1946 hadden de eerste stappen in deze richting te weinig effect, zo was de algemene opinie. Schütz refereert in zijn boek over het notariaat tijdens de oorlogsjaren aan deze fase als een “*valse start*”. De notarissen waren het oneens over de vraag

hoe te handelen. Moest er nu een breed onderzoek worden gedaan en wat voor consequenties zou dit krijgen? Al in de zomer van 1945 was de kring van notarissen te Amsterdam begonnen met een onderzoek naar deze overschrijvingen en de daarbij verworven inkomsten. Een half jaar later begon ook de kring Groningen met zo'n onderzoek, maar niet alle notarissen wilden meewerken.

In 1946 vond er overleg plaats tussen de minister van Justitie en de broederschap van notarissen over de te nemen maatregelen. Twistpunt vormden uiteraard de verdiensten op de *Jodenakten*. Afdracht daarvan was een suggestie. Moest dit ook gelden voor een notaris die doorverkoop had gefaciliteerd en voor de verkoop van de landbouwgronden? Het hoofdbestuur van de broederschap wilde alleen afdracht van het salaris door *NSB-notarissen*. Maar deze waren direct bij de bevrijding al ontslagen en tegen hen werd vervolging ingesteld. De minister zag restitutie van het honorarium als noodzaak om het door de beroepsgroep verloren prestige te herwinnen. De uiteindelijke regeling ging uit van een vrijwillige afdracht van zestig procent van de verdiensten aan een door de minister vastgesteld goed doel.⁵⁹ De akten over de landbouwgronden zouden hierbuiten blijven. Dit compromis leidde tot een hernieuwd onderzoek door de kamers van toezicht op het notariaat.

De kamer van toezicht voor het ressort Groningen vroeg eind 1946 opnieuw om inzage in de verdiensten op akten rond Joods bezit. De meeste notarissen zonden nu overzichten naar de kamer. Slechts enkelen weigerden principieel.⁶⁰ De zoon van de notaris te Borger schreef dat de kring van notarissen in Drenthe had besloten dat weduwen en erfgenamen van inmiddels overleden collega's vrijgesteld zouden blijven. Zijn vader, notaris Grutterink, was op 4 april 1945 overleden. De kamer van toezicht verzocht de zoon toch opgave te doen. De minister zou beslissen.⁶¹

Het is opmerkelijk dat notaris Van Veen zo veel eerder dan zijn collega's een overzicht inzond. Op 31 januari 1946 was hij de enige in het ressort Groningen met een compleet verslag. Zijn begeleidende brief bevatte verontschuldigungen voor het aantal transacties. In essentie, zo stelde hij, kwam het door de grote hoeveelheid Joods onroerend goed in zijn omgeving. Dat had tot veel akten geleid. Hij schreef ook dat hij voortdurend had getraineed en dat de *Gestapo* hem had bedreigd wegens hulp "... *aan Joden verleend*". Hij kon niet weigeren, zo meende hij, op grond van artikel 6 van de notariswet.⁶²

Het aantal akten bij Van Veen stak ongunstig af bij zijn collega's. Toch was dit voor de zuiveringscommissie geen reden tot actie tegen hem. Een ongedateerde conceptbrief van de commissie aan de minister van Justitie vatte de verontschuldigungen van Van Veen in vier punten samen. Hij had "*een vrij groot aantal*" transporten van Joods onroerend goed gefaciliteerd omdat:

*.... in Coevorden en omgeving zeer veel Joden woonden; dat het hoofd van de A.N.B.O. te Coevorden uitsluitend zaken wenste te doen met notaris Van Veen; dat deze ten gevolge van zeer zwakke gezondheid beducht was voor moeilijkheden indien hij de A.N.B.O. tegenwerkte; dat notaris Van Veen indien de gegadigden voor gemeld onroerende goederen geen NSB'er waren, heeft gewaarschuwd en bovenal, dat in het geheel niet is gebleken, dat hij (...) praktijk naar zich heeft trachten te trekken.*⁶³

Voor de hoofdonderzoeker van het tribunaal te Assen, jhr. mr. J.E. de Ranitz, was het aantal akten aanleiding tot nader onderzoek. Van Veen had, zo schreef hij, "... *het aankopen van Jodengoed door Nederlanders eerder bevorderd dan tegengegaan*".⁶⁴ Een wachtmeester te Coevorden werd belast met het onderzoek en sprak met Van Veen en 24 getuigen, waarvan verschillende op dat moment als pro-Duits gevangen zaten. Ook benaderde hij als getuigen twee Joodse cliënten van Van Veen.

Sommigen verweten Van Veen niet te hebben gewaarschuwd voorafgaande aan de koop. Zo stelde een getuige, als NSB-verdachte tijdelijk geïnterneerd geweest: “*De notaris, die mij wel goed kon, heeft mij nimmer gezegd of een wenk gegeven dat ik deze koop niet had moeten sluiten.*”⁶⁵ Een ander, als NSB’er gedetineerd, verklaarde onder meer: “*Ik vroeg aan notaris Van Veen of deze verkoop wettig was. Notaris Van Veen zei toen tegen mij: ‘Als het hier beschreven wordt, dan is het wettig.’*”⁶⁶ Een niet-NSB’er meldde dat Van Veen hem had gewaarschuwd en hij daarom van koop had afgezien.⁶⁷

Collega-notarissen uit de omgeving en kantoorpersoneel van Van Veen traden ook op als getuigen en zij gaven min of meer dezelfde argumenten als in de brief van de secretaris van de zuiveringscommissie te Groningen. Een aantal voegde daaraan toe dat met name de lokale NSB’er Abels en de SD’er De Kruyf uit Assen druk op Van Veen uitoefenden. Zo stelde een kantoormedewerker:

*... door notaris Van Veen is het passeren van akten van door de ANBO verkochte Jodenpanden, zoveel mogelijk uitgesteld. (...) Bij weigering moest hij onderduiken, hetgeen voor hem grote moeilijkheden mee zou brengen, aangezien hij lijdende is aan suikerziekte (...) De SD-beambte Kruyf uit Assen is meerdere malen bij notaris Van Veen op het kantoor geweest. De notaris was dan zeer nerveus en was zichtbaar bevreesd voor die man. Ik ben ervan overtuigd dat notaris Van Veen alles voor de Joden heeft gedaan wat hij kon doen. Aflossing van hypotheek werd door hem steeds uitgesteld, zodat dit door de Joden aan anderen geleende geld, toch niet in handen kwam van de firma Lippmann-Rosenthal te Amsterdam.*⁶⁸

De twee Joodse getuigen uit Coevorden waren vooral positief over hetgeen Van Veen sinds de oorlog voor hen deed.⁶⁹ De getuigen waren het oneens over de ultieme vraag of de handelswijze van Van Veen nu voortkwam uit plichtsbesef, winstbejag of dat mensen zoals Abels en De Kruyf hem intimideerden.

Opmerkelijk is dat verschillende getuigen, en ook Van Veen zelf, verklaarden dat slechts één notaris in Noord-Nederland het transport van dit vastgoed had geweigerd. Volgens hen was de jonge Groningse notaris Geert Ritzema principieel geweest en daarom zou deze door de Duitsers zijn gearresteerd. Feitelijk zat dat anders. Aan de zuiveringscommissie meldde Ritzema in februari 1947 dat bij hem veertien transportakten van onroerend goed, plus hypotheekakten, waren gepasseerd. Wel behoorde Ritzema, met bijna 1300 andere vooraanstaande Nederlanders, een tijd tot de gegijzelden in Sint-Michielsgestel.⁷⁰

Notaris Ritzema werd opgeroepen te getuigen bij het tribunaal te Assen dat de zaak Van Veen, achter gesloten deuren, in juni 1947 behandelde. Ritzema verklaarde hier:

*In het algemeen leefde niet de gedachte onder notarissen dat men het passeren weigeren moest. Men achtte zich gebonden aan de wettelijke voorschriften. Bovendien is het mijn mening dat men geen nadeel kon berokkenen, omdat na de oorlog vanzelfsprekend de Joden hun bezittingen weer terug zouden krijgen. Wel heb ik het als mijn plicht geacht om een niet NSB’er te waarschuwen indien hij zogenaamd Jodengoed wenste te kopen. Ik ben van mening dat wanneer men de betreffende akten weigerde te passeren men genoodzaakt was om onder te duiken. Dat notaris Van Veen ook buiten zijn ressort akten heeft gepasseerd acht ik op zichzelf niet ongewoon en niet in strijd met artikel 7 der wet op het notarisambt. De zuiveringscommissie voor notarissen, waarvan ik deel uitmaakte heeft geen termen aanwezig gevonden om tegen notaris Van Veen maatregelen te nemen. Dat de notarissen akten hebben gepasseerd betreffende verkoop van door de bezetter geconfisqueerde goederen van Joden acht ik niet in strijd met de eer en de waardigheid van het ambt als notaris.*⁷¹

Fig. 8. De voormalige notariswoning van Van Veen aan Kasteel 2 te Coevorden in 1962 (Foto De Boer; fotocollectie Gemeente Archief Coevorden). In de loop van de jaren zestig van de vorige eeuw werd hier de plaatselijke muziekschool gevestigd.

Een paar maanden later formuleerde het tribunaal als conclusie dat “*Van Veen niet anders heeft gehandeld dan de meeste van zijn collega’s. De notaris heeft wellicht fouten gemaakt, doch ‘fout’ is hij niet geweest*”. Het hof in Leeuwarden nam deze uitspraak over en de zaak werd geseponneerd.⁷² Hendrik van Veen zou tot mei 1957 als notaris actief blijven en tot die tijd vaak betrokken zijn bij het beheer van Joodse boedels en de processen tot rechtsherstel.⁷³

Rechtsherstel, ruilverkaveling en navordering

De uit diverse bronnen verzamelde transporten vormen samen een corpus waarmee kan worden bepaald of er rechtsherstel plaatsvond. Dat is het geval. Bijna altijd kwamen de verkochte percelen weer terug op naam van de Joodse eigenaar of hun nabestaanden. In de kadastrale leggers staat bij deze percelen dan de aantekening “*overdracht rechtsherstel*”. Dat betekent dat er tussen de oorlogskoper en de Joodse nabestaanden een “*minnelijke regeling*” werd getroffen, vaak na bemiddeling van een notaris. Zo’n regeling hield in dat de koop “*teniet werd gedaan*” en bevatte een financiële verrekening van kosten en baten. De koper betaalde een “*gebruiksvergoeding*” voor het pand en de herstelde eigenaar de reguliere lasten (zoals het normale onderhoud en de belastingen). De regeling diende te voorkomen dat één van beide partijen voordeel had. Wel waren de kosten van het rechtsherstel en de notariële akte die dit vastlegde voor de koper. Ten behoeve van de notarissen werden modellen opgesteld als voorbeeld voor een afhandeling. De minister stuurde aan op “*minnelijke regelingen*”. Het ontlastte immers de Raad voor het Rechtsherstel, die formeel wel de regelingen toetste. In Coevorden bemiddelde notaris Van Veen vaak in zulke procedures, maar ook andere notarissen uit de omgeving deden dit. Slechts in twee gevallen werd geen minnelijke regeling bereikt. Die procedures eindigden bij de Raad voor het Rechtsherstel met een “*vonnis rechtsherstel*”.⁷⁴

Bij enkele percelen ontbreekt een aantekening over het rechtsherstel in het kadaster. Bij twee panden aan de Stationsstraat is dit rechtsherstel echter zeer waarschijnlijk. Deze woningen waren in 1943 via Van Veen door de NGV verkocht, door de koper verbouwd en doorverkocht.⁷⁵ Gezien de centrale positie van notaris Van Veen in het proces is het moeilijk voor te stellen dat hier geen rechtsherstel heeft plaatsgehad. Het was notaris Van Veen die de NBI herhaaldelijk attendeerde op onbeheerde boedels van afwezige personen en op panden waarvoor nog geen rechtsherstelproces liep.⁷⁶

De minister had een aparte regeling getroffen voor de landbouwgronden die op basis van de Verordening 102/1941 waren verkocht. De regering wilde op deze wijze de schade voor de boeren beperken. De aanschaf werd hier als “*te goeder trouw*” beschouwd en de kopers waren soms pachter of bekende van de eigenaar geweest. Bovendien werden in veel gevallen, zoals ook Van Veen stelde, de koopsommen niet ten volle betaald. Hier gold notarieel maatwerk.⁷⁷

Bij het bouwland van Susanna Jakobs en haar broers blijkt uit de akte van rechtsherstel van juli 1949 dat de koper de koopprijs aanvankelijk schuldig was gebleven en inderdaad alleen een rente betaalde van drieënhalf procent per jaar. Op 5 april 1943 werd de koopsom echter na sommatie alsnog betaald. De minnelijke regeling die werd opgesteld bij notaris Van Veen bevatte een gebruikelijke verrekening van kosten en baten. Bovendien betaalde de koper een som van 1000 gulden aan de familie Jakobs, ten behoeve van de minderjarige (verweesde) erfgenaam. De familie Jakobs en de koper van het perceel traden samen op in een vordering tegen de voormalige Liro-bank om de in 1943 betaalde koopsom. De akte bekrachtigde de verkoop van het onroerend goed.⁷⁸

Bij het rechtsherstel van de landbouwgronden van de familie Meiboom verliep de procedure vergelijkbaar, op één perceel na. Hier kwam een “*vonnis van rechtsherstel*” tot stand voor een perceel van ruim 11,8 hectaren recent ontgonnen veengrond, met huis, bouwland en weiland. Er

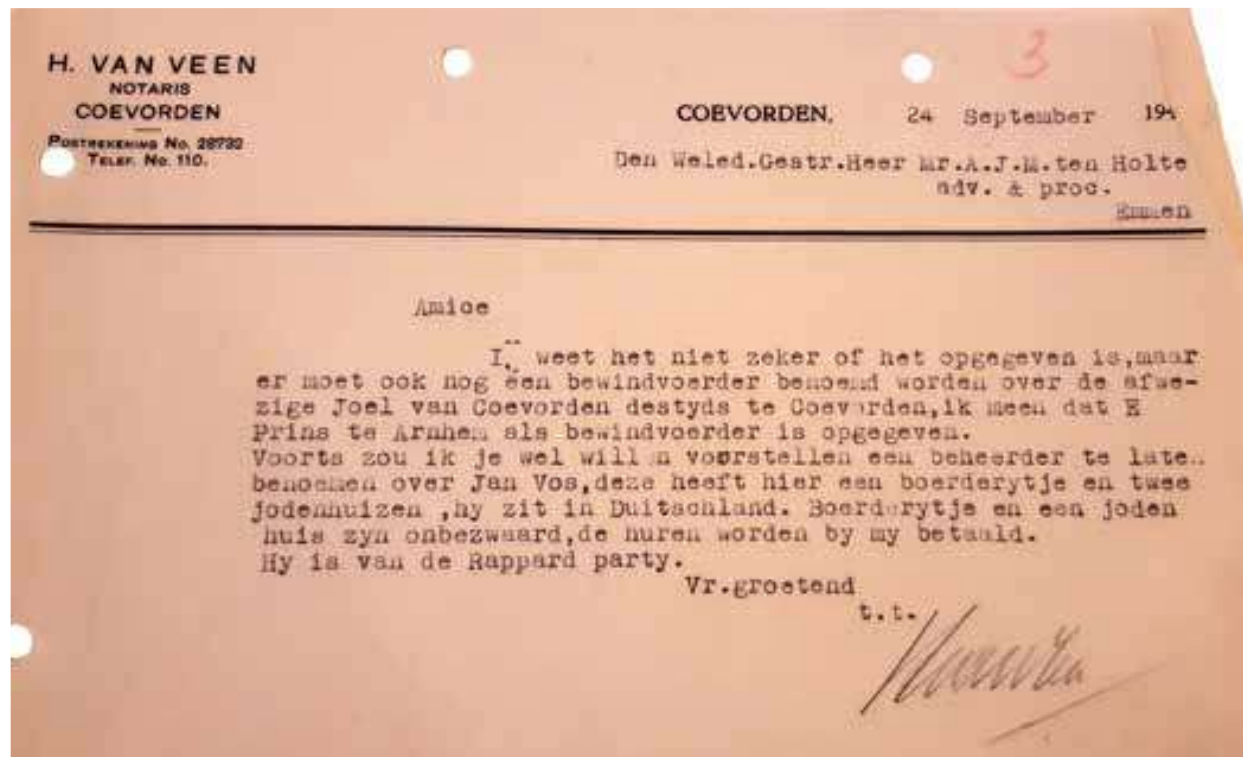

Fig. 9. Brief van notaris Van Veen aan mr. A.J.M. ten Holte over het beheer van de boedel van Joël van Coevorden, 24 september 1945 (Nationaal Archief; Nederlandse Beheersinstituut inv. 55025). In hetzelfde briefje vraagt Van Veen aandacht voor het beheer van de boedel van een in Duitsland verblijvende oorlogskoper.

was wegens de ontginning een vrijstelling van grondbelasting tot 1959 op dit perceel gevestigd en de koper had bovendien een extra huis laten bouwen en wenste hiervoor te worden gecompenseerd.⁷⁹

De ruilverkavelingen die eind jaren veertig van de vorige eeuw begonnen in de omgeving van Coevorden compliceerden mogelijk het rechtsherstel. Bij een ruilverkaveling vormden de deelnemende landbouwers met hun eigendommen een groot verkavelingsblok. Na een schatting van de waarde van de ingebrachte percelen werd een verdelingsvoorstel opgemaakt. Stemde minimaal de helft van de deelnemers in, dan kregen de boeren een vergelijkbare hoeveelheid land in nieuwe aaneengesloten percelen terug.⁸⁰

Ten behoeve van de ruil werden lijsten van rechthebbenden opgesteld. Het was van belang om de eigenaren en de rechten bij de percelen zo precies mogelijk weer te geven. Een instructie voor het opmaken van de lijst van rechthebbenden telde één pagina en de informatie in het kadaster over het bezit was daarbij uitgangspunt. Eventuele bijkomende rechten dienden te worden onderzocht. Een uitgebreide notitie begeleidde deze instructie en wees vooral op de *“oude zakelijke rechten”*.⁸¹ Opmerkingen over Joodse eigenaren en het proces van rechtsherstel werden niet gemaakt.

In de leggers van de ruilverkavelingen staan de namen van Joodse rechthebbenden wanneer die als eigenaar in het kadaster voorkomen. De ruilverkaveling van de es van Sleen diende als voorbeeld. De lijsten van rechthebbenden bevatten percelen die door de bewindvoerder van Joodse boedels bij de ruilverkaveling werden ingebracht. Dit was onder meer het geval met percelen van Meijer Heckscher te Sleen.⁸² Hier werden nieuwe koopakten opgemaakt, vrijwel identiek aan de eerder besproken akte van de familie Meiboom. Met een verrekening van kosten en baten werd ook hier de koop bekrachtigd.⁸³

Een vraag is of de gemeentebesturen terugkerende Joodse eigenaren of hun nabestaanden confronteerden met openstaande rekeningen. Dit was het geval in Amsterdam, Leiden en Leeuwarden. Tijdens de oorlog waren lokale belastingen en erfpachten niet altijd betaald door de beheerders van het Joods vastgoed.⁸⁴ Voor veel andere plaatsen bleek dit niet met zekerheid vast te stellen. Vaak waren de belastingregisters waaruit zoiets zou kunnen blijken volgens de regels van de archiefwet omstreeks 1970-1980 vernietigd. Dat was zo in Eindhoven, Groningen, Oss en Utrecht.⁸⁵ Hier bleef onhelder of de lokale ANBO-kantoren jaarlijks de straatbelasting of erfpachtcanon betaalden voor de panden onder hun beheer. Na de verkoop van de woningen werden deze lasten vrijwel altijd door de oorlogskopers betaald. In Hoorn kon met enige zekerheid worden vastgesteld dat de heffingen werden betaald door de lokale beheerders namens de NGV. Notarissen informeerden naar deze betalingen voordat een verkoop plaatsvond.⁸⁶

Van de gemeente Coevorden zijn geen belastingkohieren bewaard gebleven. Wel valt uit de gemeentelijke begrotingen en rekeningen op te maken dat in de jaren direct na de oorlog soms achterstallige erfpachten en straatbelastingen werden geïnd. De personen die achterstallig waren met de straatbelasting werden genoemd in de *“Staat van oninbare en nog te verhalen posten”*. In zo'n overzicht over 1945 staan zes namen van mensen die achterstallig waren met de straatbelasting, waarvan één Joods, de weduwe Frank-Godschalk. Naast de aanslag van zes gulden staat handgeschreven de opmerking dat de aanslag ten onrechte was, *“wegens verwoesting”* van het huis aan de Bentheimerstraat en dat het NBI niet zou betalen.⁸⁷

Met de begroting voor 1947 beoogde de gemeente Coevorden alle achterstallige verrekeningen uit de oorlogsjaren af te handelen. De *Staat van oninbare en nog te verhalen posten* van dat jaar vermeldt dat aan straatbelastingen openstond: 89,40 gulden. Bij dit bedrag werden geen namen of specificaties gegeven.⁸⁸ Hoe de leden van de naoorlogse gemeenteraad hierover dachten is onbekend. Volgens de raadsverslagen werd niet over de naheffingen gesproken.

Kasboek van bij S. Jakobs te Coevorden

1948		1948	
Aug 1 Saldo	f 529260	Aug 1 Grondbelasting	f 3221
" 4 Dijkgraaf (huur Aug)	" 1000	Sept 23 Brandverzekering	" 1935
" 7 Pomp (Aug Sept Octob)	" 3000	Octob 7 W. L. Wilda	" 4274
Sept 11 Dijkgraaf (huur Sept)	" 1000	huur huurde	" 825
Bank 3 1/2 A'dam	" 1490	" 27 Schoutbelasting	" 1120
Octob 5 juli Aug Sept f. van Coevorden	" 3900	" 30 Saldo	" 529439
Sept en Octob f. W. Doodshoef	" 866		
	f 540534		f 540574
<hr/>		<hr/>	
1948 Nov 1 Saldo	f 529439		

Kasboek van bij S. Jakobs te Coevorden

1948		1948	
Aug 1 Saldo	f 529260	Aug 1 Grondbelasting	f 3221
" 4 Dijkgraaf (huur Aug)	" 1000	Sept 23 Brandverzekering	" 1935
" 7 Pomp (Aug Sept Octob)	" 3000	Octob 7 W. L. Wilda	" 4274
Sept 11 Dijkgraaf (huur Sept)	" 1000	huur huurde	" 825
Bank 3 1/2 A'dam	" 1490	" 27 Schoutbelasting	" 1120
Octob 5 juli Aug Sept f. van Coevorden	" 3900	" 30 Saldo	" 529439
Sept en Octob f. W. Doodshoef	" 866		
	f 540534		f 540574
<hr/>		<hr/>	
1948 Nov 1 Saldo	f 529439		

D. van der Vegt
Beheerder

Fig. 10. Kasboek bijgehouden door David van der Vegt ten behoeve van de boedel van mej. S. Jakobs te Coevorden, 1948 (Nationaal Archief; Nederlandse Beheersinstituut inv. 95598). Van der Vegt hield met grote precisie de boedels onder zijn beheer bij.

Van de kant van de belastingplichtigen is te zien hoe de inning verliep. In sommige dossiers van het NBI zitten verwijzingen naar betalingen voor lokale heffingen en ook aanmaningen afkomstig van de gemeenteontvanger. Volgens de precieze financiële overzichten van bewindvoerder David van der Vegt betaalde hij in 1946 nog Rijksgrondbelasting over 1944 en straatbelasting over 1945, maar niet van 1944.⁸⁹

H. Prins uit Arnhem was bewindvoerder over de boedel van de afwezige Joël van Coevorden. Van Coevorden had aan de Wilhelminasingel 22 gewoond en was eigenaar geweest van Schoolstraat 10 en 14. Prins schreef in het financieel verslag over 1946 dat hij zes gulden betaalde aan straatbelasting over 1944 en eenzelfde som over 1945. In 1947 werd volgens dezelfde opgave de Rijksgrondbelasting over 1944 betaald en de lokale straatbelasting over 1946. Prins schoot deze bedragen voor. Het werd later verrekend met de opbrengst van de verkoop van de panden aan de Schoolstraat.⁹⁰ In wezen was dit niet anders dan de verrekening van kosten en baten die in een minnelijke regeling werd getroffen. Met zo'n regeling betaalde de in recht herstelde eigenaar immers ook de belasting over de oorlogsjaren.

In Coevorden waren percelen rond het Van Heutszpark in erfpacht uitgegeven. Dit betrof twee panden met Joodse eigenaren, Van Heutszsingel 45 van de weduwe Meiboom-Hompes, en Van Heutszsingel 49, het pand van het voormalige raadslid Peres Haalman. In de jaarrekening van de gemeente werd een enkele keer een achterstallige erfpacht vermeld. In het gemeentelijke dossier over erfpachten zijn kopieën van aanmaningen aanwezig. Het betreft niet deze panden in de oorlogsjaren.⁹¹ Wie tijdens het proces van rechtsherstel moest betalen was onduidelijk. De gemeenteontvanger van Coevorden vroeg het NBI in januari 1947 bij wie hij de vordering van de erfpacht over 1946 kon neerleggen. Was dit de oorlogskoper, die onder beheer bij het NBI stond, of de nabestaande van de oorspronkelijke eigenaar, die nog niet hersteld eigenaar, maar wel de bewindvoerder over de boedel was. De laatste, zo meldde het NBI-Drenthe. De rekening voor de erfpachtsom kwam bij Maurits Meiboom.⁹²

Conclusies

In Zuidoost-Drenthe, Coevorden en omgeving, passeerden betrekkelijk veel verkoopakten van Joodse eigendommen. Notaris Van Veen had daarin een grote rol. Ten dele wordt dit verklaard door het relatief uitgebreide bezit van Joodse families in deze omgeving. Het kwam ook voort uit zijn meegaandheid met de eisen van de bezetter. Na de oorlog was hij, zoals veel notarissen, intensief betrokken bij het proces van rechtsherstel.

De gemeentebesturen in de huidige gemeente Coevorden kochten geen onroerend goed. Wel is zichtbaar dat zij administratieve verantwoordelijkheden op zich namen. Dat was begrijpelijk als gevolg van de door de Nederlandse overheid uitgeschreven *Aanwijzing* uit 1937. Het streven van het gemeentebestuur van Coevorden om in oktober 1942 de leegstaande huizen van Joodse inwoners te verhuren, kan worden gezien als een invulling van deze aanwijzing. De verhuur van woningen hield leegstaande woningen in gebruik, bestreed zo de (lokale) woningnood en kon wellicht ook de verkoopplannen van de NGV hinderen. De gemeente trad hierbij in competitie met de ANBO. Maar deze instelling verkreeg spoedig de overhand en bevorderde actief de verkoop aan particulieren. Desondanks bleef een deel van de panden met Joodse eigenaren in Coevorden, evenals de bezittingen van de Joodse gemeente, onverkocht. De woningen en de landbouwpercelen in de omgeving werden (vrijwel) allemaal verkocht aan boeren en een enkele pachter.

Na de oorlog volgde het proces van rechtsherstel waarbij nabestaanden van de Joodse families restitutie van het onroerend goed konden vragen. Dit proces verliep traag en was omkleed met veel administratie. In Coevorden vond in vrijwel alle gevallen rechtsherstel plaats. Bij rechts-

herstel werden kosten en baten van het onroerend goed verrekend en de gedwongen verkoop tenietgedaan. Complex waren situaties waarbij de oorlogskoper grote investeringen had gedaan. Een aantal percelen werd ingebracht bij ruilverkavelingen, ook hier vond (meestal) een vorm van rechtsherstel plaats en bleef het onroerend goed bij de koper.

Onderdeel van het rechtsherstel was de financiële afwikkeling van belastingheffing die gedurende de oorlog (niet) was betaald. In de toenmalige gemeente Coevorden blijken weinig of geen achterstanden te hebben bestaan. In een paar gevallen werd de straatbelasting over 1944 en 1945 alsnog door een naoorlogse bewindvoerder betaald. In andere gevallen werd niet geïnd. Beleidsafwegingen hierover zijn niet aangetroffen.

De uitkomsten van dit onderzoek wijken niet af van resultaten elders. Er zijn meerdere plaatsen waar het toenmalige gemeentebestuur geen percelen van Joodse eigenaren aankocht. Bijvoorbeeld de besturen in de gemeenten Apeldoorn, Deventer, Eindhoven, Haarlem, Meppel en Zutphen handelden zo, terwijl die in Assen, Groningen, Hoorn, Leeuwarden, Lochem en Utrecht wel enkele percelen of panden kochten. In Assen en Groningen vond de aankoop van bouwland plaats in het kader van stadsuitbreiding.

In Coevorden kwam het, net als in verschillende andere plaatsen, tot navordering van achterstallige lokale belastingen. De schaal waarop is echter anders dan in Amsterdam, Leiden of Leeuwarden. Het kantoor van de gemeenteontvanger van Coevorden had voorkomen dat er veel achterstanden ontstonden. Deze situatie heeft ook in bijvoorbeeld Lochem bestaan. In Assen en Meppel zijn geen aanwijzingen gevonden dat er naheffingen hebben plaatsgehad.⁹³

De continuïteit van bestuurlijke processen, op basis van de aanwijzing 1937, bracht gemeentebesturen in een schemergebied waar de afweging van burgerbelang versus belangen van de bezetter een bijna onmogelijke keuze werd. De onzekerheid over juist handelen was groot en het tegenwerken van de bezetter kon enorme risico's met zich meebrengen. Het notariaat bevond zich in een vergelijkbare situatie. Door een combinatie van persoonlijke omstandigheden, een incident en intimidatie leidde dit bij Van Veen tot grote meegaandheid. Verschillende andere notarissen in Drenthe maakten, met gradaties, andere keuze.⁹⁴

Noten

- 1 Goede algemene introducties zijn: Wouter Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Rotterdam 2005; M..J. Vos en S. ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces*, Amsterdam 2013; H. Piersma en J. Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*, Amsterdam 2015.
- 2 Zie: <https://pointer.kro-ncrv.nl/vastgoedboeken-van-de-duitse-bezetter>.
- 3 De Radboud Universiteit biedt een overzicht. Zie voor de rapporten: <https://www.ru.nl/rich/rich-society/advies-actualiteit-onderzoek-opdracht/vm/onteigening-van-joods-vastgoed-in-wo2-en/virtual-folder/overzicht-gemeenten/>. Een synthetiserend literatuuroverzicht zou welkom zijn.
- 4 D. Mulder-Boers, 'Nog 12 wilden onderduiken'. *Het Joodse leven in Coevorden voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog en het onderduikverhaal van Izak Kan*, Coevorden 2020, 12.
- 5 H.D. Minderhoud, 'Geestelijk leven in veelvoud'. Geloof, onderwijs en cultuur in Coevorden sedert circa 1815, in: H. Gras e.a. (red.), *Drenthe's veste. Geschiedenis van Coevorden*, Groningen 1998, 330-381, mn. 344-345. Minderhoud geeft 430 Joodse inwoners voor 1930; Mulder-Boers, 'Nog 12', 12-20; V. Tassenaar, 'So arm als Lazarus'. Groei, juridische emancipatie en integratie van de Joodse bevolking in Drenthe (1700-1860)', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 138 (2021), 19-42; zie ook <https://geschiedeniscoevorden.nl/coevorden/het-begin-van-de-oorlog/de-gevolgen-voor-de-coevorder-joodse-gemeenschap>.
- 6 Minderhoud, 'Geestelijk leven', 344; Mulder-Boers, 'Nog 12', 11-12.

- 7 M. Croes en P. Tammes, 'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van Joden in Nederlandse gemeenten 1940-1945, Amsterdam 2004, 38 en 573-577. Zij geven voor 1942 in Dalen 16 en in Zweeloo 2 Joodse inwoners. Het overlevingspercentage in al deze plaatsen was laag. Zie Mulder-Boers, 'Nog 12', 11 en 47; Croes en Tammes, a.w. 573-577. Oosterhesselen had in 1940 geen Joodse inwoners.
- 8 P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting*, Amsterdam 2006, 50-57.
- 9 Romijn, *Burgemeesters*, 425-430; P. Boekholt, 'Nieuwste tijd, 1850-1945', in: J. Heringa, e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe*, Amsterdam 1985, 657-678; M. Gerding en J. van der Meer, *Geschiedenis van Drenthe. Een nieuw perspectief*, Assen 2018, 216-234.
- 10 Deze twee alinea's zijn gebaseerd op: M. Duijvendak en S. van der Poel, *Lege Plekken. Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*. Rapport ten behoeve van de gemeente Groningen, Groningen 2021, 7 en 34.
- 11 Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel*, 13-16.
- 12 De NGV was formeel in Den Haag gevestigd. In plaats van de Nederlandse naam van de organisatie 'Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen' wordt meestal de Duitse naam gebruikt. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 5, Den Haag 1974, 605-607.
- 13 Verordening 154/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende het Joodsche grondbezit artikel 3 en artikel 8; Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) archief 39, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft inv. 2238, doc II-556, E.A.C. Meijlink, *Rapport*, 1 maart 1949, J. Schneider-Arnoldi, *Aktennotiz*, 21 mei 1942.
- 14 R. ter Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, Rapport 2016, 14.
- 15 H.A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948: Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Amsterdam 2002, 94-96.
- 16 De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 5, 609-611; Klemann, *Nederland*, 96-98.
- 17 Nationaal Archief (NA) toeg. 2.09.16 archief van het Nederlandse Beheersinstituut (NBI), en van de in beslag genomen administraties, 1945-1967 (<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen:verkaufsbücher20170509.csv>).
- 18 NA toeg. 2.11.08.01 archief van de directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, 1935-1964, inv. 111-113 Drenthe. De gedigitaliseerde versie: Kenniscentrum Joods Historisch Museum, inv. LIT-20110474, Ter Braake, *Database Joodse Landbouwgronden*, Amsterdam 2011.
- 19 Notaris Hendrik van Veen was 20-1-1884 geboren te Zuidlaren en overleed te Coevorden 28-7-1961.
- 20 Groninger Archieven (GA) toeg. 2712 Arrondissementsrechtbank Groningen: Bedrijfsvoering en Civiele Zaken, 1940-1989, inv. 4548, Stukken betreffende de overzichten van gepasseerde akten van Joodse onroerende goederen, 1947.
- 21 Mulder-Boers, 'Nog 12', 35-38, gebruikt de NGV *Verkaufsbücher* en vermeldingen in verschillende CABR-dossiers. De door haar en mij gevonden adressen corresponderen niet in alle gevallen.
- 22 Mulder-Boers, 'Nog 12', 35-38. Voorbeelden hiervan volgen verderop in het artikel.
- 23 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195 PRA Coevorden. 3e getuige, Martinus Tammens, notaris te Oosterhesselen. Onder meer verkoop van percelen Sleen hyp 4. 1664/22; en Oosterhesselen, hyp 4. 1664/13, Corpus no 74 en 76.
- 24 Gemeente Archief Coevorden (GAC) toeg. 1.755 Correspondentie tav door Joden ontruimde woningen 1942-1944 inv. 1375 bevat twee lijsten, een van 24-10-1942, en een van 29-11-1942. Onder meer aan niet-Joden verhuurde panden ontbreken. Zo mist het pand van P. Haalman en de woning van S. Jakobs, beide aan de Van Heutszsingel.
- 25 Adrianus Gautier was burgemeester van Coevorden van 1920 tot 1944 en van 1945 tot en met 1948. Over de burgemeesters van deze plaatsen valt heel veel meer te schrijven dan in dit artikel mogelijk is. Zie T. Sijens, 'Tegenwind en toekomstperspectief', in: H. Gras, *Drenthe's veste*, 233-242 en M.J. Kiel, 'Andere tijden', in: H. Gras, *Een buurschap en haar marke. Geschiedenis van Oosterhesselen*, Oosterhesselen 1997, 97-100.
- 26 Zie hierover Mulder-Boers, 'Nog 12', 35-41 en voor meer GAC toeg. 1.755 inv. 1375, zie notitie 'Gesprek met heer Besier', 12-10-1942.

- 27 GAC toeg. 1.755, inv. 1375 notitie gemeentesecretaris J. Lammerts van 27-11-1942 'betr. Jodenwoningen' en brief J. Pijpe van de ANBO, 21-12-1942.
- 28 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 2e en 4e getuigen medewerkers van notaris Van Veen. De 7e getuige, een NSB'er, zag dit ook zo.
- 29 GA toeg. 2712, Arrondissementsrechtbank Groningen, inv. 4548, Stukken betreffende de overzichten van gepasseerde akten van Joodse onroerende goederen, brief en verslag Van Veen, 31-01-1946.
- 30 GA toeg. 2712, inv. 4548, brief Van Veen 31-01-1946; NA toeg. 2.09.09 CABR, inv. 87896, dossier 5195, 5e getuige onderschrijft dit. Uit enkele akten van rechtsherstel blijkt dit ook. Zie bijvoorbeeld hyp 4. 1751.11, hyp 4. 1783.56, hyp 4. 1667.7.
- 31 Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken*, 14; Boekholt, 'Nieuwste tijd', 669-675.
- 32 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 4e getuige.
- 33 Israëlitische begraafplaats te Sleen. Kadaster Sleen perceelnummer C1365 (eerder K632) leggerartikel Sleen 717 en 4707; Israëlitische begraafplaats te Oosterhesselen (Gees). Kadaster Oosterhesselen, perceelnummer B6608, leggerartikel Oosterhesselen 2574/53.
- 34 Joodse gemeente Coevorden, Kadaster Coevorden leggerartikel 919; GAC toeg. 1.755, inv. 1375, brief commissaris voor niet-commerciële verenigingen en stichtingen Overijssel en Drenthe, ingekomen 11-9-1943.
- 35 Estella Hompes geboren te Uelsen 26-8-1865, overleden te Auschwitz 15-10-1942. Haar man, Levij Meiboom geboren te Coevorden 15-4-1838 en aldaar overleden 29-2-1924.
- 36 Mulder-Boers, 'Nog 12', 13.
- 37 Kadastrale gemeente Coevorden; leggerartikel 3864 en 3865. NA toeg. 2.09.16.10 NBI inv. 128679 verslag van de bewindvoerder van 25-3-1949 gaat uit van 70 hectaren t.w.v. 122.340,00 gulden.
- 38 NA toeg. 2.09.16.10, inv. 128679, vermogensopstelling 1-1-1950.
- 39 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 6e getuige.
- 40 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 2e getuige.
- 41 Zie noot 30, Van Veen in zijn brief 31-1-1946.
- 42 NA toeg. 2.09.48.02 Raad voor het Rechtsherstel, afdeling Rechtspraak, inv. 185 levert voor mw. Meiboom Hompes, rolnummer 11395, maar deze dossiers ontbreken in inv. 401, R 10990-11409.
- 43 NA toeg. 2.09.16.10, inv. 128679, brief van NBI 14-10-1949 en Meiboom aan NBI van 29-09-1952. De 'grondheffing' werd berekend via een getrappt tariefstelsel.
- 44 David van der Vegt, Coevorden 1-12-1880, aldaar overleden 8-10-1957. Zie Mulder-Boers, 'Nog 12', 43-45.
- 45 Dit waren perceelnummers Coevorden D780 en D781. In 1956 werden ze publiek verkocht.
- 46 NA toeg. 2.09.16.07, inv. 95598 S. Jakobs, brief van mr. A.J.M. ten Holte aan D. van der Vegt, 6-3-1947.
- 47 Susanna Jacobs, Zweeloo 28-1-1882, overleden te Auschwitz 26-1-1943. Zie voor familie Jakobs, Mulder Boers, 'Nog 12', 42-43.
- 48 Kadaster Coevorden leggerartikel 3634, 2786, 5392, Dalen leggerartikel 6391, 6623 en Zweeloo leggerartikel 591. Onhelder blijft corpus no 14, Coevorden leggerartikel 5060 en corpus no 11, Coevorden leggerartikel 1557.
- 49 NA toeg. 2.09.16.07, inv. 95598, brief Ten Holte aan Van der Vegt 7-8-1946 en diens antwoord, z.d.
- 50 Kadaster Coevorden, legger 3851, 5289, 5393. Oosterhesselen leggerartikel 3250, 2278, 3342, 3437, Sleen leggerartikel 2200, 5437, 5953, 6814, vonnis rechtsherstel. De akte van bekrachtiging, 26-05-1948; Van Veen hyp 4. 1751.11.
- 51 Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken*, 66-67.
- 52 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 7e en 8e getuige.
- 53 GA Coevorden toeg. 1.755, inv. 1375, brief van de ANBO van 8-12-1942.
- 54 *Provinciale Overrijsselse en Zwolse Courant*, 28-03-1946, 'NSB'ers beven voor de duiker'. J. Pijpe overleed in Ommen op 4-1-1946, 50 jaar oud.
- 55 Duijvendak en Van der Poel, *Lege Plekken*, 70-71.
- 56 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 1e getuige. Er was geen notaris Van Rossum in Groningen, bedoeld moet zijn Van Russen.
- 57 R. Schütz, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, Amsterdam 2016, 179.
- 58 Schütz, *Kille Mist*, 318, 320-370.
- 59 Schütz, *Kille mist*, 329-338 en 349-355. De 40% werd gezien als de gemiddelde kantoorkosten van de notaris.

- 60 GA toeg. 2712, inv. 4548, brief van J.B. Le Grand en Tj. Vos te Winschoten, K. Schuring te Wedde en D.J. Wever te Nieuwe Pekela, juni 1947.
- 61 GA toeg. 2712, inv. 4548, brief G. Grutterink 3-2-1947. Zie Ingeborg Harkema, 'De Notaris', in: H. Gras en A. Schuring (red.), *Gedane Zaken – De twintigste eeuw in 32 portretten*, Groningen 2001, 64-67.
- 62 GA toeg. 2712, inv. 4548, brief Van Veen 31-1-1946.
- 63 GA toeg. 2712, inv. 31, Stukken betreffende de zuiveringsadviescommissie voor het notariaat in het ressort Groningen inzake een notaris te Coevorden die meegewerkt zou hebben aan Joodsch onroerend goed, concept brief in handschrift en typoscript, z.d.
- 64 NA toeg. 2.09.09, inv. 108923, dossier 5175 PF Assen, De Ranitz aan de PD te Emmen 13 juni 1946.
- 65 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 19e getuige.
- 66 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 13e getuige.
- 67 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 24e getuige
- 68 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 5e getuige.
- 69 NA toeg. 2.09.09, inv. 87896, dossier 5195, 22e getuige en 23e getuige.
- 70 GA toeg. 2712, inv. 4548, brief G. Ritzema 24-2-1947. Schütz, *Kille Mist*, 118 noot 79.
- 71 NA toeg. 2.09.09, inv. 108923, dossier 5175, zitting G. Ritzema 20-6-1947.
- 72 NA toeg. 2.09.09, inv. 108923, dossier 5175, uitspraak hof te Leeuwarden 17-10-1947. De *Provinciale Drentsche en Asser Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden* maakten geen melding van een zitting tegen Van Veen in 1947. Wel berichten ze over heel veel andere zaken uit de bijzondere rechtspraak.
- 73 Onder meer NA toeg. 2.09.16.07, inv. 95594, M. Jakobs, brieven van Van Veen aan NBI 7-11-1950 en 25-10-1952.
- 74 Zie Veraart, *Ontrechting*, 85 ev; Schütz, *Kille mist*, 372-386. Het rechtsherstel was gebaseerd op besluit herstel rechtsverkeer (KB 17 september 1944, Stb. E 100).
- 75 Stationsstraat 2 en 4 Coevorden, kadaster Coevorden, perceelnummers D1798 en D1799; leggerartikelen 3424, 5283 en 5154.
- 76 NA toeg. 2.09.16.03, inv. 55025, J. van Coevorden. Brief Van Veen aan mr. A.J.M. ten Holte te Emmen 24-09-1945. De verwijzing in kadaster Coevorden leggerartikel 5154 naar akte in hyp 4; 2260.134 is niet correct.
- 77 Veraart, *Ontrechting*, 159-164.
- 78 Kadaster Coevorden hyp 4; 1783.56 akte van rechtsherstel 7-7-1949, notaris H. van Veen.
- 79 Het gaat om het perceel Coevorden A3757. Helaas is het dossier van de raad voor het rechtsherstel hierover niet teruggevonden. Rolnummer 11395.
- 80 J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de Nederlandse landbouw*, Amsterdam 2008, 412, 467-468; B. Hanskamp, *Canon van de Drentse Landschapsverkeveling*, Assen 2009, 3-4.
- 81 NA toeg. 2.11.42, Archief van de Cultuurtechnische Dienst, inv. 25. Brief van A. Roebroek, Opmaken lijst van rechthebbenden 16 juni 1947 en H.C.P. Korte, 'Regeling van oude zakelijke rechten' notitie 22 juni 1949.
- 82 NA toeg. 2.11.42, inv. 556, 558 en 559, Lijst van Rechthebbenden "Sleener Esschen" deel III, no. 142 en 350. Andere percelen grond van Joodse eigenaren staan bij no. 340, 341, 349. Niet elk bezit is teruggevonden.
- 83 Hoofdstraat A7, Sleen, kadastraal perceelnummer C2876: leggerartikelen 4202, 6440, 6718 en 6378.
- 84 Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, a.w.; A. Tuinhout, *Roof en rechtsherstel in de gemeente Leeuwarden, 1941-1957*, Leeuwarden 2020; M.-J. Vos, *De gemeente Lochem en joods vastgoed 1941-1953*, Utrecht 2022.
- 85 P. Spanjaard, *Het handelen van het gemeentebestuur van Oss bij de onteigening en vervreemding van panden van joodse inwoners tijdens en na de Tweede Wereldoorlog*, Oss 2021; M. Blaauw, *Roof en rechtsherstel in Eindhoven. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren*, Utrecht 2021; M. Blaauw, *Verschil maken? Gemeente, belastingen en rechtsherstel in naoorlogs Utrecht*, Utrecht 2020.
- 86 R. Schütz en E. Ottens, *Blindheid voor eigen tekortkomingen. Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn*, Hoorn 2021, 68-69.
- 87 GAC toeg.2.07.352.11, Gemeenterekening 1945. 'Staat van oninbare en nog te verhalen posten.'
- 88 GAC toeg.2.07.352.18, Gemeenterekeningen 1947-1949. 'Staat van oninbare en nog te verhalen posten' telkens over 1946, 1947, 1948, 1949.
- 89 NA toeg. 2.09.16.03, inv. 95598, kasboek van mej. S. Jakobs te Coevorden, 1948, 9.

- 90 NA toeg. 2.09.16.03, inv. 55025, Rekening van ontvangsten en uitgaven voor de afwezige Jacob van Coevorden, 1946 en 1947; Bij Mulder-Boers is sprake van naheffing van Rijksbelastingen, 'Nog 12', 115.
- 91 GAC-dossier 'Erfpacht van gronden gelegen in het van Heutzspark, 1934-1972'.
- 92 NA toeg. 2.09.16.10, inv. 128663, Gemeente Coevorden aan NBI 7-1-1947 en antwoord van mr. A.J.M. ten Holte van 9-1-1947. In GAC-dossier 'Erfpacht van gronden' o.a. brieven aan M. Meiboom van 13-2-1951.
- 93 H. Boelema *et al.*, *Joods vastgoed in de oorlog en hoe de gemeente Assen daarmee omging*, Rapport Drents Archief, Assen 2022, 44-45; H. Boelema *et al.*, *Joods vastgoed in de oorlog en hoe de gemeente Meppel daarmee omging*, Rapport Drents Archief, Assen 2022, 34.
- 94 Ik wil Dirkje Mulder-Boers, Henk Mepschen, Harry Gras en Ron van Hasselt bedanken voor hun informatie en adviezen.

Prof. dr. Maarten Duijvendak
m.g.j.duijvendak@rug.nl

M.G.J. Duijvendak (1955) is historicus en was, als hoogleraar economische, sociale en regionale geschiedenis,-geruime tijd verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. De afgelopen jaren deed hij onderzoek naar Joods vastgoed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

Tabel 3. Gedwongen verkocht onroerend goed in de huidige gemeente Coevorden

Corpus no	Administr. notaris Van Veen	Pachtkamer Drenthe / Ter Braake	Volgnr NGV	Adres	Kadastraal no	Naam eigenaar	Beschrijving	Legger voor verkoop	Legger na verkoop	Legger na oorlog	Jaar rechtsherstel	Afwikkeling
1	w1940.217			Bentheimerstr. Oostersingel	Coevorden D3262	Erven Potsdammer	2 Woon- en winkelpanden	4477	2676			nvt
2	w1940.253			Aleida Kramersingel 3	Coevorden D2602	H. Zilverberg	Woonhuis en grond	3739	4433	5156		nvt
3	w1940.259			Aleida Kramersingel 5	Coevorden D2069, D2603	D. Zilverberg	Huis met erf	3739	5134	5162		nvt
4	w1940.293			Bentheimerstr. 54.	Coevorden D1474	I. Vos	Woon- en winkel pand	4152	5248	4152		nvt
5	w1941.201			Van Heutszsingel	Coevorden D2082	R. de Levie van Gelder	Herenhuis met erf en tuin	3728	5285	5437	1949	Overdracht rechtsherstel
6	w1942.108	Dro38		Sleen	Sleen F954	J. Simons	Bouw- en grasland	5953	4373	8179		Bekrachtiging
7	w1942.109	Dro37		Sleen	Sleen F15	J. Simons	Bouw- en grasland	5953	6381	6814	1951	Vonnis Rechtsherstel
8	w1942.110	Dro39		Sleen	Sleen C583	A. Heckscher	Bouwland	4203	5096	6430		Bekrachtiging ruilverkaveling
9	w1942.112	Dro35		Dalen	Dalen C4006, C4008, C4010	E. Meiboom-Hompes	Grasland	5624	5358	6567		Bekrachtiging
10	w1942.113	Dro55		Sleen	Sleen C1062, C628	S. Jakobs e.a.	Bouwland	3329	4434	4434	1952	Bekrachtiging ruilverkaveling
11	w1942.116	Dro24		Coevorden	Coevorden F600, F601	Maurits Meiboom	Groenland	4417	5221	1557		Bekrachtiging
12	w1942.117	Dro23		Coevorden	Coevorden F157 (ged.)	Mietje Meiboom	Groenland	4436	5251	5221		Bekrachtiging

13	vv1942.128	Dro95	Sleen	Sleen F239 en F248	J. Simons	Bouwland	5953	5437	5953	1949	Bekrachtiging
14	vv1942.129	Dro92	Coevorden	Coevorden C334 en 621	S. Jakobs e.a.	Bouwland	2786	5060		1949	Bekrachtiging
15	vv1942.130	Dro93	Dalen	Dalen A2937, A3083	S. Jakobs e.a.	Grasland	6391	6425	6623	1949	Bekrachtiging
16	vv1942.141	Dro30	Coevorden	Coevorden A3447	E. Meiboom-Hompes	Bouw- en grasland	3864	3553	5451	1948	Overdracht rechtsherstel
17	vv1942.142	Dro28	Coevorden	Coevorden F578	E. Meiboom-Hompes	Groenland	3864	4369	5415	1949	Overdracht rechtsherstel
18	vv1942.143	Dro99	Coevorden	Coevorden F577	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	4369	5415	1949	Overdracht rechtsherstel
19	vv1942.144	Dro31	Coevorden	Coevorden F385 (ged.) en F782	E. Meiboom-Hompes	Bouw- en grasland	3864	5252	5296	1948	Overdracht rechtsherstel
20	vv1942.145	Dro32	Coevorden	Coevorden C244	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	3049	3049		Overdracht rechtsherstel
21	vv1942.146	Dro33	Coevorden	Coevorden B452	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	4257	5415	1949	Overdracht rechtsherstel
22	vv1942.147	Dro36	Coevorden	Coevorden G158	E. Meiboom-Hompes	Bouw- en grasland	3864	3994	5415	1947	Overdracht rechtsherstel
23	vv1942.148	Dro34	Coevorden	Coevorden B482 (ged.)	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	2522	3297		Bekrachtiging
24	vv1942.149	Dro49	Coevorden	Coevorden A184	E. Meiboom-Hompes	Groenland	3864	5238	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
25	vv1942.150	Dro29	Coevorden	Coevorden A188	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	5238	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
26	vv1942.151	Dro150	Coevorden	Coevorden B482 (ged.), B501, E163	E. Meiboom-Hompes	Grasland	3864	2522	5415	1949	Overdracht rechtsherstel

Corpus no	Administr. notaris Van Veen	Pachtkamer Drenthe / Ter Braake	Volgnr NGV	Adres	Kadastraal no	Naam eigenaar	Beschrijving	Legger voor verkoop	Legger na verkoop	Legger na oorlog	Jaar rechts-herstel	Afwikeling
27	vv1942.152	Dr116		Coevorden	Coevorden A3396, A1491, A3102, A3103, A3024, A377, A376, A3104, A3105	E. Meiboom- Hompes	Boeren- behuizing en land	3864	5237	5415	1948	Overdracht rechts-herstel
28	vv1942.153	Dr133		Coevorden	Coevorden A938 en A939	E. Meiboom- Hompes	Bouwland	3864	5239	5415	1949	Overdracht rechts-herstel
29	vv1942.154	Dr096		Coevorden	Coevorden C295, C297, C400, C402, C458, C459	E. Meiboom- Hompes	Bouw- en gras- land	3864	5236	5233	1949	Bekrachtiging
30	vv1942.155	Dr117		Coevorden	Coevorden A3757	E. Meiboom- Hompes	Boeren- behuizing en land	3864	5235	5415	1950	Vonnis Rechts-herstel
31	vv1942.156	Dr148		Coevorden	Coevorden A185, A3447 (ged.)	E. Meiboom- Hompes	Bouwland	3864	5234	5415	1948	Overdracht rechts-herstel
32	vv1942.157	Dr082		Coevorden	Coevorden A2690, A2691, A172, A180, A183, A174, A176, A187, A3447 (ged.);	E. Meiboom- Hompes	Boeren- behuizing en land	3864	5234	5415	1948	Overdracht rechts-herstel
33	vv1942.158	Dr094		Dalen	Dalen C5786 en 5787 (1/3)	D. v.d. Vegt	Grasland	6053	6428	6520	1948	Overdracht rechts-herstel

34	VV1943-057	2829	Van Heutszsingel 45	Coevorden D3052	E. Meiboom-Hompes	Woonhuis met erfpacht	4147	5267	5419	1947	Overdracht rechtsherstel
35	VV1943-058	3073	Frieschestraat 16	Coevorden d835	E. van Coevorden	Huis met erf	3130	5271	5511	1949	Overdracht rechtsherstel
36	VV1943-059	2890	Steenwijksmoer	Coevorden A3667, A3669	E. Meiboom-Hompes	Woeste grond	3864	5270	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
37	VV1943-060	2889	Steenwijksmoer	Coevorden A3279	E. Meiboom-Hompes	Woeste grond	3864	5269	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
38	VV1943-061	3070	Steenwijksmoer	Coevorden A3395, A3784, A3823	E. Meiboom-Hompes	2 Woonhuizen met tuin	3864	5268	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
39	VV1943-062	2828	Loo	Coevorden C8, C9	E. Meiboom-Hompes	Tuingrond	3864	4132	5415	1947	Overdracht rechtsherstel
40	VV1943-063	2877	Westerwijk 13-14	Dalen C4585	J. Bierman & Zn.	Huis met erf	3887	6403	6521	1947	Overdracht rechtsherstel
41	VV1943-064	2786	M. v.d. Thijnsingel 6	Coevorden D2797	M. Meiboom	Huis met erf en garage	4469	5265	5405	1947	Overdracht rechtsherstel
42	VV1943-065	2888	Weehuisstraat ongenummerd	Coevorden D1340, D1574	E. Meiboom-Hompes	Garage en tuin	3864	5266	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
43	VV1943-098		Coevorden	Coevorden D505	L. van Coevorden	Huis met erf	4198	4198	5334	1946	Schenking
44	VV1943-102	2831	Bakkersteeg 19 en Frieschestraat	Coevorden, D477, D478, D498 en D499	H. Vos	Huis met erf	4367	5280	5431	1948	Overdracht rechtsherstel
45	VV1943-103	3075	Aleida Kramersingel 18	Coevorden D2944	J. Krammer	Huis met erf	4227	5266	5310	1950	Overdracht rechtsherstel
46	VV1943-104	3538	Westerwijk 18	Dalen C5966	H. Zilverberg	Huis met erf	5546	6448	6628	1949	Overdracht rechtsherstel
47	VV1943-144	3988	Bentheimerstr en Molenstraat 3	Coevorden D655, D2659	C. Sanders	Huis en huis met erf	3045	5283	5461 / 3276	1946 / 1948	Overdracht rechtsherstel

Corpus no	Administr. notaris Van Veen	Pacht-kamer Drenthe / Ter Braake	Volgnr NGV	Adres	Kadastraal no	Naam eigenaar	Beschrijving	Legger voor verkoop	Legger na verkoop	Legger na oorlog	Jaar rechts-herstel	Afwikking
48	vv1943.145		3982	Stationsstraat 2 en 4	Coevorden D1798, D1799	C. van Coevorden-v.d. Berg	Woon- en win-kelpand	3424	5283	5154		Vereniging en verbouw / rechtsherstel?
49	vv1943.146		3983	Frieschestraat 34	Coevorden D823	A. Heckscher	Woon- en win-kelpand	3652	5278	5400	1947	Overdracht rechtsherstel
50	vv1943.167		2813	Aleida Kramersingel 16-16a	Coevorden D2943	R. de Levie-van Gelder	2 Huizen met tuin	3728	5285	5437	1948	Overdracht rechtsherstel
51	vv1943.200		4713	Spoorhavenstraat 34	Coevorden D3276	M. Levie	Huis met erf	4153	5288	5473	1948	Overdracht rechtsherstel
52	vv1943.201		4714	Spoorhavenstraat 1	Coevorden D2705	E. Zilverberg	Huis met erf	3637	5131	5459	1949	Overdracht rechtsherstel
53	vv1943.202		6040	Stationsstraat 41	Coevorden D2646	J. Simons	Huis met erf	3851	5289	5393	1948	Overdracht rechtsherstel
54	vv1943.217		6315	Stationsstraat 44	Coevorden D2029	H. Vos	Huis met erf	4367	3276	5431	1947	Overdracht rechtsherstel
55	vv1943.218		6321	Van Eijbergenstraat 2	Coevorden D3026	M. van Zuiden	Huis met erf	3266	3276	5417	1947	Overdracht rechtsherstel
56	vv1943.219		2789	Van Heutszstraat 49	Coevorden D2847	P. Haalman e.a.	Woonhuis met erfpacht	3660	5290	5441	1948	Overdracht rechtsherstel
57	vv1943.222		6248	Hoofdstraat A 7	Sleen C2876	M. Heckscher	Huis met erf	4202	6440	6718	1950	Overdracht rechtsherstel
58	vv1943.255		6692	Eendrachtstraat 4-6	Coevorden D3270	D. v.d. Vegt	2 Huizen met tuin	3017	4419	3017	1947	Overdracht rechtsherstel
59	vv1943.257		6693	Gramsbergerstraat 6-8	Coevorden D3372	D. v.d. Vegt	2 Huizen met tuin	3017	5268	3017	1947	Overdracht rechtsherstel

60	vv1943.258	6691	Bentheimerstraat 29	Coevorden D655	C. Sanders	Huis met erf	3045	3276	5461	1948	Overdracht rechtsherstel
61	vv1943.259	6699	Sallandschestraat 33	Coevorden D853	H. Bierman	Woon- en win- kelpand	4440	5292	5418	1947	Overdracht rechtsherstel
62	vv1943.260	6698	Frieschestraat 26a- 26b	Coevorden D753	M. Bollegraaf e.a.	Woon- en win- kelpand	3021	5240	5512	1949	Overdracht rechtsherstel
63	vv1943.261	6700	Bentheimerstraat 13	Coevorden D1534, D1424, D1423	M. Frank	Woon- en win- kelpand	3454	5199	5399	1947	Overdracht rechtsherstel
64	vv1943.291	6694	Sallandschestraat 10	Coevorden D1321	D. v.d. Vegt	Woon- en win- kelpand	3017	4032	3017	1947	Overdracht rechtsherstel
65	vv1943.292	6888	Stationsstraat 17	Coevorden D2026	J.S. Jakobs	Woon- en win- kelpand	2786	5293	5392	1948	Overdracht rechtsherstel
66	vv1943.300	7047	Bentheimerstraat 54a	Coevorden 3339, D1474	I. Vos	Huis met erf	4152	5489	5498	1948	Overdracht rechtsherstel
67	vv1943.302	7043	Van Heutszsingel 52c	Coevorden D3234	D. v.d. Vegt	Huis met erf	3017	5086	3017	1947	Overdracht rechtsherstel
68	vv1943.303	Dn185	Coevorden	Coevorden A2270, 2271, 2272, 2853 en 2854	E. Meiboom- Hompes	Bouwland	3864	5294	5415	1949	Overdracht rechtsherstel
69	vv1943.303	Dn186	Coevorden	Coevorden A3002	E. Meiboom- Hompes	Woeste grond	3864	5294	5415	1949	Overdracht rechtsherstel
70	vv1943.303	6978	Steenwijksmoer A196	Coevorden A2839, A2854	E. Meiboom- Hompes	Boeren- behuizing en land	3864	5294	5415	1948	Overdracht rechtsherstel
71	vv1944.015	6979	Schoolstraat 10+14	Coevorden D2269, D1730	J. van Coevorden	Huis met erf	2675	5304	5328	1947	Overdracht rechtsherstel
72	vv1944.112		Oosterhesselen	Oosterhesselen B4617	J. Simons	Huis met erf	2278	3390	3437	1947	Overdracht rechtsherstel

Corpus no	Administr. notaris Van Veen	Pachtkamer Drenthe / Ter Braake	Volgnr NGV	Adres	Kadastraal no	Naam eigenaar	Beschrijving	Legger voor verkoop	Legger na verkoop	Legger na oorlog	Jaar rechtsherstel	Afwikkeling
73		Dro20		Sleen	Sleen C493	M. Heckscher	Bouwland	4202	6378	5936		Bekrachtiging ruilverkaveling
74		Dro27		Sleen	Sleen A1394, A2901	J. Mozis-Leip e.a.	Bouwland	3359	4801	3359	1947	Overdracht rechtsherstel
75		Dro40		Sleen	Sleen C533	M. Heckscher	Bouwland	4202	6379			Bekrachtiging ruilverkaveling
76		Dro54		Oosterhesselen	Oosterhesselen B632, B968, B1096, B1102, B1107, B1127, B4591	J. Simons	Bouw- en weiland	2278	3342	3437	1947	Overdracht rechtsherstel
77		Dro60		Sleen	Sleen A2326, A2328	Ph. Polak	Bouw- en weiland	4644	6385	6702	1949	Overdracht rechtsherstel
78		Dro110	8368	Meppen	Zweeloo K1983	H. B Katz	Bouwland	1850	2001	2001	1952	Ruilverkaveling
79			7648	Gees 68	Oosterhesselen D2646	J. Simons	Huis en erf	3851	5289	5393	1948	Overdracht rechtsherstel
80				Sleen	Sleen A2901 A1394	I. Mozes	Huis en bouwland	3359	4801	3359	1948	Overdracht rechtsherstel
81				Sleen	Sleen C2867	M. Heckscher	Huis en bouwland	4202	6440	6718	1951	Overdracht rechtsherstel

Tabel 4. Onverkocht onroerend goed te Coevorden

Adres	Bewoner en/of eigenaar	Perceelnr.	Legger artikel	Situatie
1 Benteimerstr 12	wed. A Frank-Godschalk	D636	3077	Verwoest en afgebroken in 1945, verkoop perceel 1948
2 Frieschestraat 39	J. Kropveld	D496	4127	Publieke verkoop 1947
3 Van Heutszsingel 62	J. Vos			Opgave gemeente. Gemeente Archief Coevorden (GAC) Toeg. 1.755, inv. 1375, nov 1942
4 Van Heutszsingel 26	S. Jakobs	D2852	3634	Verkoop 1953
5 Kerkstraat 38	L. Nieweg en M.J. van Coevorden			Opgave gemeente. GAC Toeg. 1.755, inv. 1375, nov 1942
6 Molenstraat 13	wed. Kropveld	D2656	3266	Eigendom Marcus van Zuiden
7 Rijnschestraat 11	L. Zilverberg			Opgave gemeente. GAC Toeg. 1.755, inv. 1375, nov 1942
8 Sallandschestraat 47	E. Prins	D2286	4156	Publieke verkoop 1957
9 Tramstraat 1	D. van Coevorden			Opgave gemeente. GAC Toeg. 1.755, inv. 1375, nov 1942
10 Bakkersteeg	eigendom D. vd Vegt	D780 en D781	3017	Publieke verkoop 1956
11 Frieschestraat 29	L. van Coevorden	D505	4198	Schenking 1943, zie vv1943.98
12 School Kerkstraat	Joodse gemeente	D744	919	Verkoop 1954
13 Kerkhof	Joodse gemeente	B137 en B412	919	Blijft in eigendom
14 Synagoge Kerkstraat	Joodse gemeente	D940	919	Blijft in eigendom
15 Huis en erf Kerkstraat	Joodse gemeente	D941	919	Blijft in eigendom

139e jaar

Nieuwe Drentse Volksalmanak 2022

De Nieuwe Drents(ch)e Volksalmanak, opvolger van de Drentsche Volksalmanak (1837-1851), verschijnt sinds 1883. In de loop van de jaren is de almanak uitgegroeid tot historisch en archeologisch jaarboek van Drenthe. Het is hét podium voor zowel professionele onderzoekers als amateurhistorici en -archeologen die de resultaten van hun onderzoek op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan een breed publiek willen presenteren. Wie geïnteresseerd is in het lange en rijkgeschakeerde verleden van Drenthe – van vuistbijl tot veenkolonie – mag de [Nieuwe Drentse Volksalmanak](#) niet missen.

